

GENUS I FOKUS.

GENUSPERSPEKTIV PÅ FÖRETAGANDE.

**ORGANISATION
& SAMHÄLLE**

Företagsekonomisk Forskning

INNEHÅLL

- 5 **REDAKTION & GÄSTREDAKTÖRER**
- 7 **ORGANISATION OCH SAMHÄLLE ÄR I FÖRÄNDRING**
Susanna Alexius, Johan Alvehus,
Cecilia Cassinger, Tom Karlsson,
Emilia Florin Samuelsson och Signe
Jernberg
- 8 **FORSKNING BLIR TILL KUNSKAP
FÖRST NÄR DEN SPRIDS**
Susanna Alexius, Cecilia Cassinger,
Tom Karlsson, Emilia Florin Samuelsson
och Signe Jernberg
- 12 **GENUSPERSPEKTIV PÅ ENTREPRENÖRSKAP**
Karin Berglund, Helene Ahl,
Malin Tillmar & Katarina Pettersson
- 16 **GENUSPERSPEKTIV PÅ FÖRETAGANDE –
ETT SÄTT ATT FÖRSTÅ SAMHÄLLET**
Elisabeth Sundin
- 22 **”...MEN SÅ HÖGT BEHÖFVER ICKE HVARJE
LEGITIMERAD REVISORS YRKESUTÖFNING
STRÄCKA SIG”**
Katharina Rahnert & Peter Öhman
- 28 **OMSORG OM DEN ANDRA – KVINNORS
HÅLLBARHETSENTREPRENÖRSKAP I
DIGITALISERINGENS KÖLVATTEN**
Viktorija Kalonaityte
- 36 **ENTREPRENÖRIELLA POLITIKER I EN
POSTFEMINISTISK GENUSREGIM?**
Joakim Johansson
- 40 **OMVANDLINGEN FRÅN SMÅBARNSMAMMA
TILL FÖRETAGARE**
Magdalena Markowska
- 44 **FÖRETAGARNÄTVERK FÖR KVINNOR –
VÄGEN TILL JÄMSTÄLLDHET ELLER
BEFÄSTANDE AV MASKULINA IDEAL?**
Annie Roos
- 52 **BOKRECENSION: DEN KLIMATBLINDA
FINANSKULTUREN**
Recension av Anna-Karin Stockenstrand
- 54 **STORFÖRETAGENS TYSTA MOTSTÅND
MOT FÖRÄNDRING**
Jesper Edman & Stefan Arora-Jonsson
- 60 **KVINNOR I FÖRETAGSSTYRELSE – ÖKAR
FORSKNINGEN OJÄMSTÄLLDHETEN?**
Christina Öberg
- 66 **CIRKULÄR ÄR INTE SYNONYMT
MED HÅLLBAR**
Hervé Corvellec & Alison Stowell
- 72 **FÖRETAGET I ETT NYTT STRATEGISKT
LANDSKAP – ATT TA KONTROLL
ÖVER MATERIALFLÖDET**
Kjell Mårtensson
- 78 **NÄR KONTORSARBETARE BLEV
DISTANSARBETARE: KOLLEGIALA
RELATIONER UNDER PANDEMIN**
Malin Espersson, Alina Lidén &
Ulrika Westrup
- 82 **REDAKTIONSÅRD**
- 83 **MEDVERKA**

REDAKTION Cecilia Cassinger, Susanna Alexius, Emilia
Florin Samuelsson, Signe Jernberg, Tom S. Karlsson

ADRESS & KONTAKTUPPGIFTER SOUTH Communication
Hamngatan 4, 211 22, Malmö, info@south.se

ANSVARIG UTGIVARE Cecilia Cassinger,
docent vid Lunds universitet

HEMSIDA www.org-sam.se

ISSN 2001-91 14

UPPLAGA 1 600 exemplar

FORMGIVNING SOUTH Communication, www.south.se

TRYCK Exaktaprint AB

ORGANISATION & SAMHÄLLE är utgiven med stöd
från Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse
samt Tore Browaldhs Stiftelse

Organisation & Samhälle är en Svensk företagsekonomisk tidskrift innehållande artiklar författade av forskare och lärare inom ämnet företagsekonomi vid Sveriges högskolor och universitet.

Tidskriften är knuten till Föreningen Företagsökonomi i Sverige FEKIS och är utgiven med stöd från Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse samt Tore Browaldhs Stiftelse.

REDAKTION

CECILIA CASSINGER

Fil. dr i företagsekonomi och docent vid institutionen för strategisk kommunikation, Lunds universitet. Hennes forskning handlar om kommunikationspraktiker som syftar till att stärka länders, städers och besöksmåls anseende och praktikernas konsekvenser för demokrati, offentlighet och vardagsliv. Cecilia är chefredaktör för Organisation och Samhälle.

SUSANNA ALEXIUS

Docent, forskare och lärare i företagsekonomi på Score vid Handelshögskolan i Stockholm och Stockholms universitet. Hon brinner för organisationsforskning och institutionell teori.

SIGNE JERNBERG

Lektor vid högskolan i Gävle och affilierad forskare vid företagsekonomiska institutionen i Uppsala. Signe har de senaste åren spenderat en del tid på att fundera kring företagsekonomisk grundutbildning genom utredningsarbeten för Fekis.

TOM S. KARLSSON

Docent i offentlig förvaltning och aktiv som lärare och forskare vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om redovisning och managementtrender.

EMILIA FLORIN SAMUELSSON

Forskar och undervisar i redovisning och ekonomistyrning vid Jönköping International Business School där hon också är en av organisationens personalchefer. Emilias forskning handlar bl.a om ekonomistyrning i olika sammanhang.

GÄSTREDAKTÖRER

HELENE AHL

Professor och forskare vid Encell, Nationellt kompetenscentrum för livslångt lärande vid Högskolan för lärande och kommunikation (HLK) vid Jönköping University. Hennes avhandling från 2002; en kritisk granskning av forskningstexter om kvinnors företagande ur ett genusteoretiskt perspektiv, lade grunden för fortsatta arbeten inom området kvinnors företagande.

MALIN TILLMAR

Professor i entreprenörskap vid Linnéuniversitet och gästprofessor vid Linköpings universitet. Hon forskar om entreprenörskap i olika typer av organisationer och sammanhang. Även verksam som forskare vid Helix Competence Centre vid Linköpings universitet.

KARIN BERGLUND

Professor i företagsekonomi med inriktning mot entreprenörskap vid Företagsekonomiska institutionen vid Stockholms Universitet. Karin intresserar sig för entreprenörskapets utbredning, såväl betydelsemässigt som till nya kontexter, och undersöker effekter detta får för samhället, organisationer och individer.

KATARINA PETTERSSON

Docent i kulturgeografi och arbetar som forskare vid Institutionen för stad och land vid Sveriges lantbruksuniversitet. Katarina har i sin forskning intresserat sig för kritiska entreprenörskapsstudier – att granska entreprenörskapsdiskurser och ge röst åt "andra" entreprenörer.

ORGANISATION OCH SAMHÄLLE ÄR I FÖRÄNDRING

SUSANNA ALEXIUS, JOHAN ALVEHUS, CECILIA CASSINGER, TOM KARLSSON,
EMILIA FLORIN SAMUELSSON OCH SIGNE JERNBERG

Vi tar steg mot en liten annan inriktning och inramning för att bli mer inkluderande och lättillgänglig. Vi vill vara med och skapa en företagsekonomi som också är relevant för samhället. Denna uppgift närmar vi oss med stort intresse för företagsekonomins samtliga inriktningar och särskilt de som behandlar korsningen mellan ekonomi, samhälle, kultur och politik.

En av de större förändringarna är att artiklar kommer att publiceras löpande digitalt innan de trycks. Vår webbsida kommer därmed att spela en större roll framöver. Nya artiklar skickas in via vårt digitala artikelsystem och för att medverka i tidskriften behöver du registrera ett konto. Varmt välkommen med ditt bidrag.

Temat för vårens nummer är genusperspektiv på företagande och illustreras med ett rött läppstift och en liten blå slips. Två banala vardagsföremål som de flesta av oss känner igen men samtidigt sega stereotyper för kvinnligt respektive manligt. Genus som begrepp och fält är omtvistat och i många länder idag kontroversiellt och förbjudet. Kritiken mot genusstudier har funnits länge men har intensifierats och politiserats under senare år. Genusperspektivet är ofta förknippat med oro eftersom det ifrågasätter normer kring kategorierna manligt och kvinnligt samt maktrelationer som avgör vad som är att betrakta som intressant och viktigt.

Artiklarna i numret utmanar den gängse normen av företagaren som vit medelklass heterosexuell man omgärdad av en stabil kärnfamilj. Istället framträder andra bilder av att vara företagare, driva familjeföretag och vara företagsam än de vi vanligtvis möter på ekonomisidorna och i läromedel. De påminner oss om att förändring tar tid men är oundviklig för näringslivets och företagsekonomins utveckling och fortlevnad.

FORSKNING BLIR TILL KUNSKAP FÖRST NÄR DEN SPRIDS

NÅGRA ORD FRÅN REDAKTIONEN

SUSANNA ALEXIUS, CECILIA CASSINGER, TOM KARLSSON,
EMILIA FLORIN SAMUELSSON OCH SIGNE JERNBERG

Vi i Organisation & Samhälles redaktion bär med oss många olika perspektiv på ämnet företagsekonomisk forskning och har olika bakomliggande drivkrafter att engagera oss i det redaktionella arbetet. En av våra största gemensamma ledstjärnor är dock att vi vill tillgängliggöra den företagsekonomiska forskningen och kunskapen för fler.

Forskningsresultat sprids inte lättvindigt till det omgivande samhället. Det akademiska språket kan upplevas som tekniskt och världsfrånvänt för den som inte är forskare. Idag förväntas forskare allt oftare bidra med enkla och slagfärdiga svar på svåra och komplexa problem. Ambitionen med Organisation och Samhälle är att tillgängliggöra företagsekonomisk expertis för en bredare publik än den akademiska utan att reducera komplexiteten i de frågor vi ställer och diskuterar.

"Många av de frågor som diskuteras av forskare har en tendens att stanna mellan forskare. Här pratar vi ibland om akademins "elfenbenstorn". I min mening är det få saker som är så destruktiva som att vi forskare enbart pratar med varandra." – Tom

Vi är inte till för alla utan riktar oss till er med intresse för hur olika organisationer samverkar i och med det omgivande samhället. Traditionellt särskiljs företags-

ekonomiska praktiker från samhällets andra institutioner, men företag och andra organisationer påverkas och blir påverkade av det kringliggande samhället i allra högsta grad. Till exempel är samverkan mellan näringsliv, offentlig och idéburen sektor en viktig pusselbit i att finna lösningar på globala utmaningar.

"I den redaktionella rollen finns möjlighet att testa och diskutera ofärdiga idéer med andra och tänja gränser för vad som är möjligt att skriva om i ett företagsekonomiskt sammanhang." – Cecilia

"Vid sidan av min organisationsforskning arbetar jag med ledarskaps- och organisationsutveckling. Min roll som redaktör går helt i linje med min personliga drivkraft att få verka i gränslandet mellan akademi och praktik." – Susanna

Tidskriften drivs av forskare inom företagsekonominns olika delområden. Vi vill spegla företagsekonominns tvärvetenskapliga mångfald och vara ett livligt forum för debatt, idéutveckling och provokation. Du kan förvänta dig en ideologisk öppenhet och artiklar om samtida och aktuella samhällsfrågor.

"Organisation & Samhälle kan i bästa fall bidra till reflektion och medvetenhet hos människor i organisationer och att de problematiserar sina val, handlingar och beslut. Den kan också bidra till dialog med allmänheten som kan utveckla forskningen."

- Signe

Att visa relevansen av forskningsresultat för det omgivande samhället är viktigt av flera skäl. Ett skäl handlar om att bidra med underlag för beslutsfattande inom olika organisationer för att undvika att beslut helt politiseras eller fattas på godtyckliga grunder. Ett annat skäl är att stärka förtroendet för vetenskapen och dess förmåga att förklara och erbjuda olika förståelsemodeller för samhällsproblem och utmaningar.

"När de flesta av oss i allt högre utsträckning undervisar och publicerar på engelska så behövs det ju sammanhang där man kan skriva och diskutera företagsekonomi på svenska." **- Emilia**

Det är denna spännande företagsekonomiska kunskapsvärld du nu bjuds in att ta del av. Så välkommen, och tack för att du läser Organisations & Samhälle!

/ Cecilia, Emilia, Signe, Susanna och Tom

GENUSPERSPEKTIV PÅ ENTREPRENÖRSKAP

FRÅN KVINNORS FÖRETAGANDE TILL FEMINISTISK AKTIVISM

Gästredaktörer:

KARIN BERGLUND, HELENE AHL, MALIN TILLMAR & KATARINA PETERSSON

Den internationella forskningen om kvinnors företagande tog fart i början av 1990-talet. Redan 1989 publicerade pionjärerna Elisabeth Sundin och Carin Holmquist den svenska studien Kvinnor som företagare: Osynlighet, mångfald, anpassning. Studien banade väg för en

livaktig svensk forskning inom ämnet. I början handlade forskningen om att visa att kvinnor som företagare faktiskt finns. Trots att kvinnor sedan många år utgjort ungefär en tredjedel av alla företagare så ansågs och anses fortfarande företagare vara män. I ett senare skede fokuserade

forskningen på villkoren för företag drivna av kvinnor. Många studier visade till exempel att kvinnor har svårare att få finansiering för sina verksamheter än män.

företag och att kvinnors företag skulle växa. Det anordnades utbildningar av olika slag för kvinnliga företagare eller för kvinnor som ville starta företag, trots

“Genus är ett relationellt begrepp som konstitueras i relation till något annat, eller någon annan. Därför går det inte att endast studera kvinnors företagande och ta deras verklighet för given.”

Det kan bero på direkt diskriminering, men också på att kvinnor är verksamma i feminint kodade branscher som exempelvis detaljhandel eller personlig service. I dessa branscher har man sällan stora tillgångar som kan ställas som säkerhet för ett lån. Branscherna är också arbetskraftsintensiva, vilket gör det svårare att uppnå skalfördelar och hög lönsamhet.

Trots dessa omständigheter har det funnits tendenser att förklara bristande lönsamhet och tillväxt i företag som drivs av kvinnor med bristande entreprenöriella förmågor hos kvinnorna. Insatser har därför lanserats för kvinnor i olika länder.¹ Den svenska regeringen erbjöd mellan 2007 och 2015 ett stödprogram för kvinnor med målet att fler kvinnor skulle starta

att kvinnor hade högre utbildning än män i motsvarande grupp. Det skapades program med kvinnliga förebilder, och insatser gjordes i syfte att stärka kvinnors självförtroende.

Denna utveckling sammanfaller med en utvidgning av begreppet entreprenörskap. I dag handlar begreppet inte bara om att driva företag, utan också om att vi alla ska vara entreprenöriella, oavsett vad vi arbetar med. Det talas exempelvis i dag om socialt entreprenörskap, hållbarhetsentreprenörskap och entreprenöriellt lärande i skolan. Verksamheter som tidigare bedrevs utanför marknaden ska nu introduceras på den. Likaså uppmantras vi att ha ett entreprenöriellt sinne. Genusforskningen benämner tillståndet

postfeminism, vilket kort uttryckt är uppfattningen att alla diskriminerande strukturer nu är rivna, och om kvinnor trots detta inte tar för sig av alla de möjligheter som erbjuds så är det deras eget val.² Postfeminism är därmed en individualiserad framgångsideologi där den enskilda kvinnan förväntas skapa sig ett framgångsrikt och lyckligt liv. Om hon inte lyckas, ja, då har hon enbart sig själv att skylla.

Artiklarna i detta temanummer visar på olika sätt de utmaningar som kvinnligt företagande står inför i dag. Synen på företagandet speglar samhällets utveckling. Vi har gått från ett starkt fokus på strukturernas betydelse för att skapa ett gott samhälle, till att lägga ansvaret för det goda samhället på individerna. Diskriminerande strukturer finns dock kvar. I många yrken och branscher finns det fortfarande ett glastak för kvinnor, och kvinnliga företagare och ledare behöver fortfarande underordna sig traditionella föreställningar om genus för att bli trovärdiga. Genusstrukturerna är sega.

Men strukturer kan också vara positiva för kvinnliga företagare. I Sverige ger generös föräldraledighet kvinnor tid

att ompröva karriärval och kanske starta företag, medan snålt tilltagen föräldraledighet och brist på barnomsorg, som i till exempel England, snarare tvingar kvinnor till företagande som ett sätt att skaffa sig en inkomst samtidigt som de förväntas ta hand om barnen. Det ger naturligtvis olika förutsättningar för företagandet. Hungrig varg jagar inte bäst – ett tryggt välfärdsystem gynnar även företagandet.

Frågan väcks återigen hur fokus på strukturer kan återställas, strukturer som vi menar fortsatt finns, diskriminerande såväl som gynnande, och med olika effekter i olika kontexter.³ En annan fråga är huruvida det är möjligt att arbeta för strukturell förändring inom en postfeministisk entreprenöriell diskurs.

Går det att använda företagsformen eller andra entreprenöriella initiativ för kollektiv, feministisk förändring? Är det möjligt att tänka sig feministisk aktivism i företagsform, ett slags "FemInc.ism", som vi diskuterat i en tidigare analys?⁴

Detta temanummer belyser också de digitala rummen för kvinnors företagande. I kontrast till kända influencers, som erbjuder det senaste inom mode och livsstil, visas de kvinnor som för sin kamp mot den globala uppvärmningen, utarmningen av biologisk

mångfald och andra sociala orättvisor. Dessa influencers reproducerar inte postfeministisk ideologi utan skapar nya vägar genom att prioritera sociala mål framför ekonomiska medel och genom att erkänna det kollektiva digitala sammanhanget och tona ner den egna betydelsen. För med de mål dessa kvinnor har i sikte finns ingen annan logik än kollektiva lösningar.

Ett annat exempel som lyfts fram kommer från ett företagarnätverk bland kvinnor som startades i samband med regeringens stora satsning på kvinnors företagande som tidigare nämndes. Så länge kvinnorna höll sig till den påbjudna diskursen – tog del av undervisning och

byggde affärsnätverk – var det "business as usual" vad gällde både företagandet och genusstrukturen. Men när de själva tog över agendan och genom stark lokal förankring bjöd in fler medlemmar och började bedriva politiskt påverkansarbete, utmanade de entreprenörskapsdiskursen.

I vår mening behöver forskningen om genus och företagande fortsatt fokusera på strukturernas roll. Genus är ett relationellt begrepp som konstitueras i relation till något annat, eller någon annan. Därför går det inte att endast studera kvinnors företagande och ta deras verklighet för given. ■

"Vi har gått från ett starkt fokus på strukturernas betydelse för att skapa ett gott samhälle, till att lägga ansvaret för det goda samhället på individerna."

LITTERATUR

- [1] Pettersson, K., Ahl, H., Berglund, K. & Tillmar, M. (2017), In the name of women? Feminist readings of policies for and entrepreneurship in Scandinavia. *Scandinavian Journal of Management*, 33(1), s. 50–63.
- [2] Berglund, K., Ahl, H., Pettersson, K. & Tillmar, M. (2018), Women's entrepreneurship, neoliberalism and economic justice in the postfeminist era: A discourse analysis of policy change in Sweden. *Gender, Work and Organization*, 25, s. 531–556.
- [3] Tillmar, M., Ahl, H., Berglund, K. & Pettersson, K. (2022), The gendered effects of entrepreneurialism in contrasting contexts. *Journal of Enterprising Communities: People and places in the global economy*, 16(5), s. 808–828.
- [4] Ahl, H., Berglund, K., Pettersson, K. & Tillmar, M. (2016), From feminism to FemInc. ism: On the uneasy relationship between feminism, entrepreneurship and the Nordic welfare state. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(2), s. 369–392.

GENUSPERSPEKTIV PÅ FÖRETAGANDE – ETT SÄTT ATT FÖRSTÅ SAMHÄLLET

DET FINNS NUMERA EN STARK POSITIV RETORIK KRING FÖRETAGANDE OCH ENTREPRENÖRSKAP. OFTA ANVÄNDS BEGREPPEN SYNONYMT. DET ÄR OLYCKLIGT EFTERSOM DET FINNS GODA SKÄL TILL ATT HÅLLA ISÄR DEM.

ELISABETH SUNDIN

”Genusperspektiv på företagande” var temat för en inbjudan från tidskriften Organisation & Samhälle. Det är ett utmanande tema. Själva begreppen företagande och genusperspektiv debatteras både i den allmänna debatten, i den politiska debatten och i forskningen. Diskussionerna är inte sällan emotionella och fulla av både uttalade och outtalade föreställningar. Det ska jag illustrera genom att lyfta fram hur kvinnors företagande utövats, diskuterats och politiskt hanterats över tid i anslutning till stora samhällsliga förändringar, företrädesvis välfärdsstatens expansion och förändring. Syftet med artikeln är att visa att genusperspektiv på företagande är en suverän lins som ökar förståelsen av samhällsförändringar och deras organisatoriska uttrycksformer. För att komma dit måste vi dock börja med att syna begreppen företagande och genusperspektiv.

Det finns numera en stark positiv retorik kring företagande och även entreprenörskap. Ofta används begreppen synonymt. Det är olyckligt eftersom det finns goda skäl till att hålla isär dem. Jag förordar att ”entreprenörskap” används i sin klassiska mening, det vill säga att entreprenörskap ”är en dynamisk och social process, där individer, enskilt eller i samarbete, identifierar möjligheter och gör något med dem för att omforma idéer till praktiska och målinriktade aktiviteter i sociala, kulturella och ekonomiska sammanhang”. Citatet är lånat från Tillväxtverkets webbplats och kan sammanfattas i att det är handling som betonas i definitionen av entreprenörskap. Sådana handlingar kan förekomma i alla sektorer och i olika typer organisationer. Det konstaterade också Joseph Schumpeter¹, den kanske störste auktoriteten på området. Entreprenörskap är viktigt i varje samhälle om det inte ska stagnera. Hur är det med företagande?

Det finns starka föreställningar om att små företag, genom de personer som startat dem och arbetar där, är mera innovativa och entreprenöriella än stora. En viktig fråga både nationellt och internationellt är därför varför människor väljer att starta företag och vad som skulle kunna få fler att ta det steget. Frågor har ställts på både individuell, organisatorisk och samhällslig

nivå, och svaren som getts berör psykologi, historia, kultur och social och ekonomisk struktur. För att bringa ordning i de många perspektiven har svaren grupperats i kategorier exempelvis utifrån om grundarna var positiva och såg möjligheter, eller dystra och såg sig tvungna att bli företagare för att klara sin försörjning. Ett vanligt begreppspar är möjlighetsbaserat respektive nödvändighetsbaserat företagande. Begreppen återspeglar hur allmänna

sociala bestämningarna var kraftfulla och markerades genom introduktionen av begreppet genus, socialt kön. Genusbegreppets nuvarande position är motsägelsefull – dels tycks det i många sammanhang mycket etablerat och används inte sällan synonymt med kön, dels blir det i flera sammanhang kritiserat, exempelvis för ett alltför snävt perspektiv i debatten om intersektionalitet, eller för snedvridning av forskning i debatten om forskningens

”Genom ett genusperspektiv på företagande under de senaste decennierna uppmärksammas inte bara att kvinnors position i vissa sektorer försvagats utan också att de är verksamma som företagare i andra sektorer än de som har direkt koppling till välfärden.”

ekonomiska och samhällsliga förhållanden skapar företagandets betingelser och även de villkor under vilket företaget bedrivs. Det framgår tydligt av internationella jämförelser² (GEM). Det sistnämnda, företagandets villkor, ägnas som regel förhållandevis litet intresse, något som jag återkommer till.

Om företagande inte är synonymt med entreprenörskap, och företagare inte är synonymt med entreprenör – vad är då företagande? Frågan är inte enkel att besvara, och svaren kan skifta beroende på vem som tillfrågas – personen själv, signifikanta andra eller myndigheter – och när frågan ställs.³ Ur myndighetsperspektiv är en person som utför sitt arbete i egen regi utan annan fast arbetsgivare företagare. Den bestämningen är grunden för företagsstatistiken, och den är i sin tur utgångspunkt för politiken.

Genusbegreppet har sedan det lanserades i Skandinavien, först i forskning och sedan i offentlig debatt, varit livligt diskuterat. En avgörande publicering i Sverige var Yvonne Hirdmans kapitel i Maktutredningens huvudrapport.⁴ Där betonades att dikotomin kvinna–man bara till viss del kunde förklaras av biologi. De

kvalitet. Båda konfliktytorna tycks långt ifrån den tidiga lanseringen av begreppet genus för socialt kön.

Genusdimensionen kan öppna ögonen för det förgivettagna. Ett gott exempel på det är hur genusperspektiven påverkat både forskningen och politiken om kvinnors företagande. För nästan fyrtio år sedan började min kollega Carin Holmquist och jag intressera oss för kvinnor som företagare. Vi var pionjärer. Intresset för dem var litet både bland forskare runt om i världen och bland politiker, näringslivets företrädare och allmänheten. Kunskaperna var också bristfälliga. Ingen aktörsgrupp visste hur många de var eller vad de gjorde.⁵ Vi fick alltså börja från början med att kartlägga och beskriva, vilket vi bland annat redovisade i en bok med titeln Kvinnor som företagare och med undertiteln Osynlighet, mångfald, anpassning. Därefter har kunskaperna ökat och intresset exploderat, vilket det här numret av O&S är ett exempel på.

Vår tidiga kartläggning visade att det fanns många kvinnor som var företagare och att de drev många olika typer av verksamheter, vilket motiverade att ”mångfald” fanns med i boken. Det gjorde

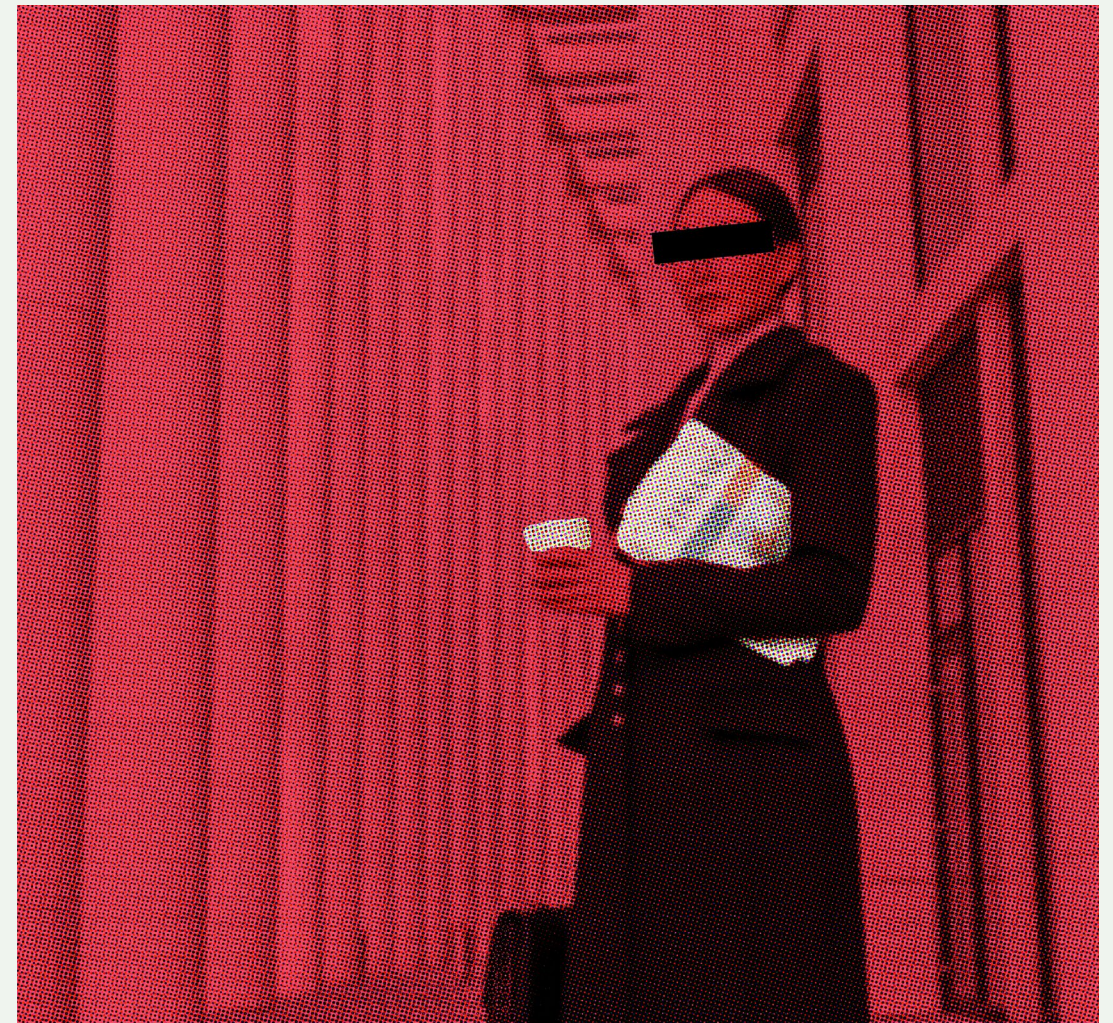

också "osynlighet", vilket kunde förstås och förklaras genom att tillämpa ett genusperspektiv. Tydligt var, och är, att sätten att definiera och mäta företagande, såväl som entreprenörskap, är präglade av genusystemet.⁶ Ett samtida exempel är att då par driver företag tillsammans är det oftast mannen som omtalas som företagare och kvinnan ses som medhjälpare. Ett annat är att det positivt laddade begreppet entreprenörskap lättare sätts på mansdominerade verksamheter än på kvinnodominerade. Illustrationerna är många och har förts fram i den rikliga forskning som numera finns och görs.

Även om det finns många kvinnor som är företagare, är kvinnor företagare i mindre utsträckning än män. Det är

en internationell företeelse. Kvinnors och mäns svar på frågan "Varför startade du eget?" är påfallande lika men varierar med exempelvis tid, plats och sektor. Sektorsvariationerna visar att företagandet är lika könssegregerat, och på samma sätt, som arbetsmarknaden i övrigt. Företagande kan därmed ses som en del av arbetsmarknaden. Slutsatsen styrks av mina studier av äldre företagare, som genomgående anför viljan att arbeta som skäl för sitt företagande.

Sveriges förändring från ett fattigt samhälle till dagens situation beskrivs ofta genom välfärdsstatens framväxt och utveckling. Begreppet välfärdsstaten, eller välfärdssamhället, används ofta oprecist och som en implicit värderande metafor

oftast positivt men också negativt. I den tidiga skandinaviska välfärdsforskningen etablerades begreppet den "kvinnovänliga välfärdsstaten"⁷ eftersom expansion och utformning lyfte en del omsorg och obetalt arbete och förpliktelser från enskilda kvinnors axlar. Det skapades en arbetsmarknad för kvinnor, eftersom könsarbetsdelningen inte ändrades. Välfärdsstaten kan därmed beskrivas som ett samhällsförändrande entreprenöriellt projekt där kvinnor kunde få sin försörjning genom avlönat arbete.

Kvinnors företagande spelade en liten roll i beskrivningen av välfärdsstaten, men det fanns där på olika sätt. Stora kvinnodominerade företagarsektorer som damfriseringsringar påverkades inte alls utan drevs som tidigare. Andra sektorer som dominerades av kvinnor slogs ut inte av välfärdsinsatserna direkt men av byggnation av bättre bostäder.

Då kylskåp blev standard upphörde behovet av att dagligen köpa mjölk och därmed marknaden för mjölkbutiker. Företagande uppmärksammades också som en lösning för att underlätta och mildra omvandlingens konsekvenser för individer som drabbades av arbetslöshet. Kvinnor bedömdes behöva längre stödperioder än män som en direkt följd av förhärskande genussystem. Kvinnors företagande tilldelades också en roll för att mildra urbaniseringens konsekvenser.⁸

Välfärdsstaten som ett samhällsförbättrande projekt, inklusive kvinnovänlighet, har ifrågasatts på flera grunder. En sådan är att välfärdsstatens organisering blivit ett hinder för sunda marknader och ekonomisk utveckling. Utifrån den slutsatsen kan etableringen av företag i offentliga kvinnodominerade sektorer ses som ett feministiskt projekt som ger

kvinnor makt över sin egen sektor, förutsatt att det är kvinnor som startar och driver företag. Den argumentationen återfinns tydligt och pedagogiskt i programmet för att stödja kvinnors företagande efter regeringsskiftet år 2006. Programmet gavs väsentligt ökade anslag. Skatter sänktes för tjänster som dominerades av kvinnor, och den offentliga sektorn avreglerades på sätt som förmodades stimulera kvinnors företagande. Företagande lyftes fram på

"Genom att anlägga ett genusperspektiv på företagande inser vi att till synes neutrala begrepp, såsom företagande och entreprenörskap, har olika delar och bestämmingar präglade av genussystemet."

den jämställdhetspolitiska agendan. En rad utredningar och forskningsrapporter har genomförts för att avgöra utfallen. De marknader som skapades då den offentliga sektorn avreglerades lockade privata företag, men den förväntade kvinnodominansen uteblev, och detsamma kan sägas om förväntningarna om många små utförare. Företagandet i andra sektorer berördes endast indirekt.

Det sistnämnda påminner oss om att både beskrivningar och tolkningar är tidsbundna. Närings- och arbetslivets utformning, inklusive företagande och entreprenörskap, ändras ständigt. Globalisering och digitalisering är nu ofta anförda drivkrafter för förändring. Globaliseringen inkluderar, med hjälp av ny teknik, också styr- och kontrollsystem för verksamhetsinriktningar som tidigare betecknats som lokala. Det har bland annat resulterat i nya sätt att driva företag som exempelvis betecknas som plattform-, gig- eller uber-företagande.⁹ Vi kan fråga oss om det är genuint nya sätt eller varianter på gamla.¹⁰ Hur ser könsfördelningen och genusdimensionen ut? Det vet vi inte ännu. Behovet av gedigna empiriska studier är stort. De studierna bör innehålla både kvinnor och män och analyserna inkludera genusperspektiv för att förstå vad som

sker, varför och hur. Det kräver empiriska beskrivningar som beaktar att kvinnor som är företagare består av flera grupper som arbetar under olika villkor. Detsamma gäller också män som är företagare, men risken att de ska behandlas som en homogen grupp är mindre.

I den här artikeln har jag illustrerat att genusperspektiv på företagande är en suverän lins för att förstå samhällsförändringar. Genom att inkludera kvinnor som är företagare i analysen modifieras bilden av den kvinnovänliga välfärdsstaten som lösningen på kvinnors försörjningsstrategier och av företagandets omfattning, inriktning och lokalisering. Kvinnors företag bidrar kontinuerligt till att upprätthålla nödvändiga marknader. Företagandet har varit av mycket olika slag, och så är det också i dag. Genom ett genusperspektiv på företagande under de senaste decennierna uppmärksammas inte

bara att kvinnors position i vissa sektorer försvagats utan också att de är verksamma som företagare i andra sektorer än de som har direkt koppling till välfärden. Också de företagen och verksamheterna skapar och hanterar kontinuerligt förändringar, såsom nya marknader, ny teknik och nya konkurrenter. Vad det innebär att något är "nytt" kräver empiriska studier. Genom att anlägga ett genusperspektiv på företagande inser vi att till synes neutrala begrepp, såsom företagande och entreprenörskap, har olika delar och bestämmingar präglade av genussystemet. Detsamma gäller andra begrepp och företeelser, såsom ny teknik, vilka förstärker företagandets präglning av genus. Det är nödvändigt att även framtida empiriska studier av företagandet och hur det bedrivs inkluderar ett genusperspektiv för att vi ska förstå samhällets organisering och förändring. ■

LITTERATUR

- [1] Schumpeter, J.A. (1934), *The theory of economic development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [2] Global Entrepreneurship Monitor (GEM) Svenska GEM 2021. *Entreprenörskapsforum*.
- [3] Sundin, E. (2010), *Vem är egentligen företagare?* I N. Brunsson (red.), *Företagsekonomins frågor*. SNS förlag.
- [4] Hirdman, Y. (1990), Kapitel 3 i *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*. Statens offentliga utredningar, SOU 1990:44.
- [5] Sundin, E. & Holmquist, C. (1989), *Kvinnor som företagare: Osynlighet, mångfald, anpassning*. Malmö: Liber.
- [6] Hirdman, Y. (2001), *Genus: Om det stabilas föränderliga former*. Malmö: Liber.
- [7] Hernes, H.M. (1987), *Welfare state and woman power: Essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- [8] Sundin, E. (2016), Support to women entrepreneurs – of many kinds and for many reasons. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 20(4), s. 91–113.
- [9] Bögenhold, D., Klinglmar, R. & Kandutsch, F. (2017), Solo-self-employment, human capital and hybrid labour in the gig-economy. *Foresight and STI Government*, 11(4), s. 23–32.
- [10] Poutanen, S., Kovalainen, A. & Rouvinen, P. (2019), *Digital work and the platform economy: Understanding tasks, skills and capabilities in the new era*. Routledge.

"...MEN SÅ HÖGT BEHÖFVER ICKE HVARJE LEGITIMERAD REVISORS YRKESUTÖFNING STRÄCKA SIG"

ETT HISTORISKT PERSPEKTIV PÅ KVINNLIGT FÖRETAGANDE INOM REVISIONSBRANSCHEN.

KATHARINA RAHNERT & PETER ÖHMAN

Finansiell revision har länge varit en central del av företagandet i Sverige. Revisorerers kunskaper har också varit betydelsefulla för företagandet till följd av framväxten av privata revisionsföretag och den konsultverksamhet som revisorer genom historien erbjudit sina kunder. I denna artikel riktas blicken från revisorer som kontrollanter och rådgivare till revisorer som företagare. Vi beskriver och diskuterar hur kvinnliga revisorer och kvinnliga revisorerers företagande marginaliserats från början av 1900-talet fram till i dag.

Revisorer, regelsättare och akademiker har länge lagt stor vikt vid skillnaden mellan stora revisionsföretag och mindre, oftast fåmansföretag. De fyra största revisionsföretagen, som internationellt beskrivs som "the big four", har de senaste åren börjat få viss konkurrens av ett likaledes litet antal medelstora företag. Uppdelningen mellan revisionsföretag av olika

storlek är också märkbar när det gäller genusrelaterade frågor. Exempelvis har branschorganisationen FAR i drygt tio år genomfört årliga jämställdhetsundersökningar där enbart de stora och medelstora revisionsföretagen har inkluderats. Dessa undersökningar visar att antalet kvinnor har ökat, men att kvinnliga delägare är fortsatt starkt underrepresenterade i de större revisionsföretagen.¹

En relevant fråga i sammanhanget är hur det kan komma sig att kvinnliga revisorerers möjligheter att bli delägare i stora revisionsföretag tycks vara begränsade i Sverige, ett land som rankas högt i internationella jämställdhetsundersökningar. Vi börjar från början.

När den första revisorsorganisationen, Svenska Revisor Samfundet, bildades 1899, några år efter det att revision för samtliga aktiebolag hade lagstadgats, rådde en synnerligen aktiv period med nya verksamhetsområden för kvinnor i Sverige. En rad regeländringar, som näringsfrihetens genomförande och ett organiserat utbildningssystem kring mitten av 1800-talet, hade möjliggjort denna utveckling. Du Rietz har studerat svenska kvinnors företagande under de senaste 400 åren och funnit att många kvinnor (främst änkor) drev företag och skötte bokföringen även före denna tid.² Vad

gäller revision, som före slutet av 1800-talet utfördes som en bisyssla av personer med ansedda yrken såsom direktör eller kamrer, saknas en systematisk genomgång av könsfördelningen. Det är dock mycket som talar för att det främst var män som skötte denna syssla. Dels hade (gifta) kvinnor begränsade rättigheter bland annat kopplat till ägande (revisorer vid den här tiden var ofta ägare i företagen de granskade), dels hade kvinnor riktat in sig på andra arbetsfält (många var exempelvis sysselsatta inom det som kom att bli tekoindustrin).

Det första uttalandet om huruvida revisorsyrket lämpade sig för kvinnor hittade vi i en skrift från 1908 författat av representanter för Svenska Revisor Samfundet, som vid den tiden bestod av enbart män. Det konstaterades att kvinnor hade fått tillträde till handelsinstitut och därmed ett utökat arbetsfält i affärsvärlden, "låt också vara på mindre framskjutna platser".³ Därför skulle det vara orättvist att utesluta dem från revisorsyrket. Dock fanns tillägget: "Det kan möjligen sägas att kvinnan saknar förmåga att självständigt bedöma stora och omfattande företag eller kraft att på egen hand utöfva ett så pröfvande yrke som revisorns. Men så högt behöfver icke hvarje legitimerad revisors yrkesutöfning sträcka sig." Alternativet för kvinnorna var alltså att "inträda i tjänst hos någon med större chefsegenskaper begåfvad yrkesbroder".

Fyra år efter detta uttalande auktoriserades de sex första revisorerna av Stockholms Handelskammare, alla män. Revisorsauktoriseringen stod dock öppen för kvinnor från allra första början. Av stadgarna framgår att "Behörig att söka auktorisation är enhvar välfrejdad svensk man eller kvinna, som råder öfver sig och sitt gods, uppnått 25 års ålder, åtnjuter

"När du är ensam kvinna kan du inte ha en dålig dag, för då finns det alltid någon som kan tänka att det är för att du är kvinna."

allmänt anseende för redlighet och rättsskaffens vandel..."⁴ Bland de 33 sökanden det första auktorisationsåret fanns tre kvinnor med digra ansökningshandlingar främst vad gäller praktiska erfarenheter. Dagmar och Thyra Svensson behövde komplettera med ett intyg om teoretiska kunskaper inom handleteknik innan de auktoriserades 1914. Den tredje sökanden, Mathilda Staël von Holstein, valde en annan yrkesbana och blev

1921 Sveriges andra kvinnliga advokat. Av Handelskammarens arkivmaterial framgår att systrarna Svensson drev två egna företag, Stenografbyrå och Revisionskammaren. Stenografbyrå var ett av de företag där kvinnor även bedrev utbildningsverksamhet inom bokföring. Trots dessa insatser flera år innan kvinnor fick rösträtt och inte längre blev omyndiga så fort de gifte sig (med en man), och trots att fler kvinnor inkom med ansökningar till Handelskammaren, dröjde det ända till 1950-talet innan andra kvinnliga revisorer auktoriserades.

Skeendena inom övriga näringslivet var inte heller särskilt gynnsamma för kvinnorna. I takt med att fler kvinnor etablerade sig på arbetsmarknaden efter reformerna i mitten av 1800-talet såg männen den kvinnliga arbetskraften som konkurrens. Från och med början av 1900-talet begränsades kvinnors rättigheter i näringslivet på nytt genom särslagstiftning med retoriken att skydda kvinnorna. Även om begränsningarna i första hand gällde kvinnor med anställningar inom industrin, verkar den negativa inställningen till kvinnligt förvärvsarbete ha varit etablerad även i andra näringar. Kvinnor som ingick giftermål ansågs exempelvis inte vara fokuserade på sitt arbete eftersom de skulle sköta hemmen. Vidare gynnade den socialdemokratiska politiken

kring mitten av 1900-talet storföretagen, vilket indirekt missgynnade kvinnliga företagare, som ofta satsade på småföretag. Även inom revisionsbranschen blev trenden något senare (från och med 1970-talet) att slå samman fåmansföretag

anställningar hos manliga revisorer som drev egna revisionsföretag.

Det var på många sätt kämpigt för de kvinnliga revisorerna. Siv Berlin, som på 1970-talet blev den första kvinnan i FAR:s styrelse, berättade exempelvis att det

"Det motstånd mot mig som kvinnlig revisor som jag märkte kom i huvudsak från kollegerna. Klienterna var – med något undantag – inte negativa." Det var ett mål för henne att bli delägare, men hennes manlige chef ville inte släppa fram henne.

revisor att över huvud taget arbeta med revision.

Efter det att antalet hemmafruar kulminerade i Sverige kring 1950, ökade andelen kvinnliga revisorer successivt. Kvinnliga revisorers företagande kom

till det som internationellt kom att bli "the big eight" (och senare "the big four").⁵ En genomgång av FAR:s arkivmaterial visade att majoriteten av de kvinnor som auktoriserades på 1950- och 1960-talen tog

var svårt att över huvud taget få anställning hos ett revisionsföretag, vilket var en förutsättning för att bli auktoriserad.⁶ "Motståndet var kompakt." När hon väl hade fått en anställning konstaterade hon:

Delägarskapet i revisionsföretaget som hon jobbade för blev aktuellt först när chefen dog. En annan kvinnlig revisor från den tiden, Karin Sempler, berättade att hon avrättades av en mycket erkänd manlig

dock i första hand att manifesteras i de mindre revisionsföretagen. I början av 1990-talet, något år innan jämställdhetslagen ersatte lagen om jämställdhet mellan män och kvinnor i arbetslivet, publicerade

FAR ett antal artiklar i ett temanummer i branschtidskriften Balans för att belysa kvinnornas situation i branschen.⁷ Det konstaterades att det fanns betydande skillnader mellan manliga och kvinnliga revisorers arbetssituation. "Men det som lägger grunden till skillnaderna har nog inte så mycket med yrket att göra. Mer avgörande är att mans- och kvinnorollerna i hela samhället fortfarande är olika." Vidare tvingades kvinnorna, på grund av att de tog det praktiska ansvaret för familj och barn, arbeta på delvis andra villkor än männen: "De måste göra 'frivilliga' prioriteringar och medvetna val." Ansvaret lades alltså till stor del på kvinnorna själva. En kvinnlig revisor avrådde exempelvis andra kvinnor från att arbeta på deltid: "För barnpassningen bör man helst ha barnflicka. Det kostar – men något måste man offra för att må bra."

Alltsedan det första temanumret i Balans har FAR fortsatt att uppmärksamma

"En av utmaningarna för branschen torde vara att se över vilka organisatoriska faktorer som påverkar kvinnliga revisorer att driva revisionsföretag och vilka som hindrar dem från att nå delägarskap."

jämställdhetsfrågor, bland annat genom återkommande jämställdhetsundersökningar som publicerats tillsammans med reportage om kvinnliga revisorers arbetssituation. Enligt FAR:s senaste jämställdhetsundersökning ligger könsfördelningen numera inom intervallet 40–60 procent bland revisorsassistenterna i de större revisionsföretagen. Samtidigt är andelen kvinnliga delägare i dessa revisionsföretag 27 procent. Det är visserligen en ökning med 15 procentenheter jämfört med hur det såg ut 2005, men fortsatt utanför jämställdhetsintervallet. Dessutom lämnar jämförelsevis fler kvinnor revisorsyrket. Det verkar också vara fortsatt tufft att vara en av få kvinnliga delägare i ett revisionsföretag. En av dessa uttryckte sig

så här: "När du är ensam kvinna kan du inte ha en dålig dag, för då finns det alltid någon som kan tänka att det är för att du är kvinna."⁸

Internationella studier har pekat på några av de problem som kvinnliga revisorer i de större och starkt hierarkiskt organiserade revisionsföretagen möter. En studie av två stora revisionsföretags skandinaviska enheter visade exempelvis att satsningar på kvinnliga revisorers karriärutveckling mot delägarskap mellan åren 2010 och 2021 snarare hämmade kvinnorna. Satsningarna, som tog hänsyn till balansen mellan privat- och arbetsliv, resulterade i en retorik som framställde de kvinnliga revisorerna som svaga. I stället för ett direkt motstånd från manliga överordnade påverkades kvinnorna på subtila sätt att själva avstå från delägarskap och välja alternativa karriärvägar.⁹ För att komma i fråga för delägarskap krävs hårt arbete och en förmåga att generera

inkomster till revisionsföretaget, vilket inte behöver vara detsamma som skicklighet och potential i rollen som revisor. En amerikansk studie visade att kvinnliga revisorer marginaliseras även när de väl blivit invalda i kretsen av delägare. Under andra hälften av 2010-talet hade kvinnliga delägare oproporionerligt få prestigefyllda revisionsuppdrag jämfört med manliga delägare med samma erfarenhet, utbildning och antal kunder.¹⁰

Sammantaget kan konstateras att den auktoriserade yrkeskåren under första halvan av 1900-talet – med undantag för pionjärerna Dagmar och Thyra Svensson – utgjordes av manliga revisorer. Många av de tidigt auktoriserade revisorerna blev framgångsrika entreprenörer genom att

först starta och sedan vidareutveckla lönsamma revisionsföretag, av vilka vissa numera ingår i "the big four" i Sverige. Trots att kvinnliga revisorer åter gjorde entré i mitten av 1950-talet och sedan etablerade sig i branschen under andra hälften av 1900-talet, dominerades yrket fortsatt av manliga revisorer och deras arbetsvillkor samt manligt delägarskap. Sålunda har revisionsbranschen, trots en både granskande och rådgivande funktion, knappast inspirerat svenskt företagande vad gäller jämställdhet mellan könen. I stället tycks

patriarkala normer reproduceras även under 2000-talet. Trots att det då saknades formella barriärer för kvinnor att arbeta som revisor och driva revisionsföretag verkar det som om tankegodset från 1908, att kvinnliga revisorer i sitt yrkesutövande inte behöver sträva lika högt som sina manliga kollegor, ekar ända in i våra dagar. En av utmaningarna för branschen torde vara att se över vilka organisatoriska faktorer som påverkar kvinnliga revisorer att driva revisionsföretag och vilka som hindrar dem från att nå delägarskap. ■

LITTERATUR

- [1] Rahnert, K. & Öhman, P. (red.) (2023), Revision – i går, i dag och i morgon. Stockholm: Ekerlids.
- [2] Du Rietz, A. (2013), Kvinnors entreprenörskap under 400 år. Stockholm: Dialogos.
- [3] Svenska Revisor Samfundet (1908), Utredning angående behovet af offentliga revisorer verkställd af Svenska Revisor Samfundets Revisionskommitté. Stockholm: Aktiebolaget Nordiska boktryckeriet.
- [4] Stockholms Handelskammars arkiv. 1912, A.8 – Hk:s bestämmelser ang. auktorisation af revisorer.
- [5] Wallerstedt, E. (2009), Revisorsbranschen i Sverige under hundra år. Stockholm: SNS förlag.
- [6] Wennberg, I. (1990a), Kvinna i revisorsyrket: Motstånd i starten. Balans, 16(2), s. 30–31.
- [7] Wennberg, I. (1990b), Kvinna i revisorsyrket. Balans, 16(2), s. 23–50.
- [8] Lennartsson, R. (2021), Ni fattar inte hur det känns att vara enda kvinna. Balans, 47(2), s. 26–27.
- [9] Storm, K.I.L. & Muhr, S.L. (2023, in press), Work-life balance as gaslighting: Exploring repressive care in female accountants' careers. Critical Perspectives on Accounting.
- [10] Almer, D.E., Harris, M.K., Higgs, J.L. & Rakestraw, J.R. (2021), Partner gender differences in prestige of clients served at the largest U.S. audit firms. Journal of Business Ethics, 173(2), s. 401–421.

OMSORG OM DEN ANDRA – KVINNORS HÅLLBARHETS- ENTREPRENÖRSKAP I DIGITALISERINGENS KÖLVATTEN

MARKNADSFÖRING PÅ SOCIALA MEDIER OFFENTLIGGÖR OCH
KOMMERSIALISERAR DEN PRIVATA SFÄREN.

VIKTORIJA KALONAITYTE

Många kommer förmodligen ihåg sommaren 2018 – skogsbränderna, hettan, bevattningsförbud i län som tidigare inte hade behövt införa det och en växande oro som följd av den globala uppvärmningen. Detta blev plötsligt synligt och kännbart även i Sverige. Det var under hösten 2018 som IPCC släppte sin rapport som varnade för faran i att överstiga målet för global uppvärmning om 1,5 grader, och det var också då som Greta Thunberg inledde sin skolstrejk utanför Sveriges riksdag. Det som däremot gick många förbi var det öppna brev som publicerades i januari 2019 till Sveriges dåvarande statsminister Stefan Löfven i en av Sveriges kvällstidningar. Brevet uppmanade till strängare lagar för att reglera våra utsläpp och miljöpåverkan och låg i linje med den tilltagande klimatoron. Det som däremot var förvånande var vilka som var avsändare av brevet – inte miljöorganisationer, politiker,

skribenter eller forskare utan 87 svenska influencers. Och det gjorde mig nyfiken.

Influencer är ett relativt nytt, digitaliseringen sprunget, kvinnodominerat yrke. Detta var också tydligt på avsändarlistan. Enbart tre av de 87 personerna på avsändarlistan var män. Vidare är en influencer ofta en egenföretagare som försörjer sig (på hel- eller deltid) genom kommersiella inslag i det innehåll som hon eller han publicerar på sociala medier, vanligen Instagram, Youtube, ibland Tiktok, och egna webbsidor. Vackert och intressant innehåll ger många följare och många följare ger möjlighet att få kommersiella uppdrag från företag som vill marknadsföra sina varor och tjänster. Därför tyckte jag att kombinationen av hållbarhet och influencer var intressant. Kommersiella uppdrag för hållbara varor och tjänster brukar vara färre, och hållbarhet kan väcka känslor av ångest hos följare. Artikeln i kvällstidningen tog tydlig ställning mot konsumtion. Men finns det influencers som är emot konsumtion?

För att bättre förstå fenomenet sökte jag upp svenska influencers som hade hållbarhetsprofil; majoriteten var kvinnor. Jag började med avsändarna till artikeln och sökte mig vidare. Online hittade jag nybildade svenska plattformar som skulle främja hållbarhet inom influencerbranschen

och diskutera klimatfrågor. Jag läste in mig på de anslutna kontonas digitala innehåll och tog kontakt med grundarna och anslutna profiler. Den vägen fick jag rekommendationer om ytterligare personer som ingick i samma digitala nätverk. Jag studerade innehållet som producerades i ett fyrtiotal hållbarhetskonton och genomförde djupintervjuer med nitton kvinnor och en man som stod bakom dessa initiativ.

”Något som också uppstod över tid, tack vare utbyten på sociala medier, var samarbeten och kollektiva experiment. Enskilda användare, kommersiella och icke-kommersiella, gick samman och bildade gemensamma sidor och plattformar.”

En viktig insikt från studien som jag vill lyfta i denna artikel är att genus och entreprenörskap kan hjälpa oss att beskriva och förstå hållbarhetsinitiativ online. Dessa initiativ utgör ett forum där kommunikation, företagande och kollektiv mobilisering möts. Det är ett kvinnligt präglat fält som i första hand fokuserar på omsorg om människor, djur och natur och inte ekonomisk tillväxt. Det saknas dock ett språk för att på ett lättillgängligt sätt beskriva vad dessa personer är och gör. Många av mina intervjupersoner tyckte att ordet influencer fångade deras strävan att informera och inspirera andra. Men för många var det oklart om en är en entreprenör när ens affärsidé sätter värderingar före lönsamhet, eller om en är en aktivist när ens försök att förändra samhällsnormer innebär att föregå med gott exempel. I denna artikel diskuterar jag hur genus kan hjälpa oss att förstå varför främst kvinnor väljer att engagera sig i dessa forum och hur entreprenörskap kan hjälpa oss prata om den kreativitet och det gränsöverskridande som en hållbar livsstil, nya affärsmodeller och kollektiv mobilisering kräver.

Jag nämnde tidigare i texten att influencer är ett kvinnodominerat yrke.

Ett av skälen till detta är att marknadsföring på sociala medier sätter livsstilen och den privata sfären såsom den egna kroppen, utseendet och hemmet i fokus. En influencer offentliggör och kommersialiserar sin privata sfär. Även de konton jag studerade fokuserade ofta på livsstilen – hushållet, hemmet och den privata konsumtionen. Teknik och transport, två områden där män oftare fattar köpbeslut, uppmärksammades mer sällan. Hållbar-

heten kunde skildras som second hand-inköp eller köpstopp, återanvändning och lagning av det man redan har, liksom hållbara material och hushållning med mat och andra hushållsvaror.

Genusmönster syns i hur män respektive kvinnor engagerar sig i klimat- och hållbarhetsfrågor. Unga kvinnor uttrycker störst engagemang i och oro för den globala uppvärmningen. Att det har politiska konsekvenser ser vi i att män och kvinnor röstar alltmer olika. Författaren och forskaren Sherilyn MacGregor¹ menar att klimatfrågan, med dess fokus på hot mot utsatta populationer, framtidens generationer, djur och natur, förutsätter omtanke om andra. I vårt samhälle är det i första hand kvinnor som fostras till att bry sig om och hjälpa andra.

Omsorg om andra var också en viktig drivkraft för mina intervjupersoner. Likaså fanns där ofta egna erfarenheter av konsumtionssamhällets negativa effekter. En av intervjupersonerna, Jessica, berättade att hon började skapa digitalt när hon drabbades av utmattningssyndrom, en erfarenhet hon delar med flera intervjupersoner. Genom att föra en digital dagbok – i syfte att ”skriva av sig” – kom hon att

fokusera på hur vi kan leva ett socialt och hälsomässigt hållbart liv. Ett hållbart liv för Jessica innebär bland annat kraftigt reducerad konsumtion, något som hon ser som mycket viktigt också i förhållande till den globala uppvärmningen. Den personliga upplevelsen, till exempel att prylarna hade tagit över ens hem, eller att högt tempo i arbetslivet skadade ens hälsa, var en drivkraft för många av intervjupersonerna. Ofta i kombination med omsorgen om andra. Dessa andra kunde vara egna barn, djur, natur, arbetare i fabriker i andra världsdelar eller framtidens generationer. Till exempel berättade en annan av intervjupersoner, Linda, om djurens villkor som en mycket viktig fråga för henne sedan barndomen. Sin digitala närvaro och sitt företag såg hon som ett steg till att bidra till hållbar konsumtion som värnar om djurens villkor.

MacGregor² skriver att kvinnors engagemang i klimat- och miljöfrågor ibland förminskas eller romantiseras som någonting som "naturligt" tillfaller kvinnor. Problemet att det då inte ses som arbete, innovation eller en politisk kraft. Denna risk är särskilt stor när det rör sig om hållbarhetsinitiativ som fokuserar på livsstil och den privata sfären. Jag menar att entreprenörskap kan hjälpa oss att se förbi stereotyperna. Men vi behöver prata om ett överskridande entreprenörskap som inte enbart fokuserar på ekonomisk tillväxt.

Ett sådant entreprenörskapsbegrepp har introducerats av forskarna Marta Calás, Seray Ergene och Linda Smircich.³ De skriver om ett entreprenörskap som bygger på omsorg om andra. Det innebär ett pågående sökande i att ta mer hänsyn, inkludera flera, hitta nya sätt att agera mer hållbart och inte vilja sälja så mycket

som möjligt eller bidra till hög omsättning på konsumentvaror. Calás, Ergene och Smircich talar om handlingar som uppstår i ett sådant gränsöverskridande entreprenörskap. Med det menar författarna att förutom marknadstransaktionerna, som är till för att få verksamheten att gå runt ekonomiskt, uppstår där utbyten som inte är marknadsekonomiska. Exempelvis kan man tradera tjänster, sprida kunskap och bygga nätverk utan ersättning, i syfte att skala upp hållbara initiativ. Och det anser jag att de hållbarhetskonton jag studerat utgör exempel på.

Det egna digitala rummet var för mina intervjupersoner en dörr till en värld av likasinnade personer. Huvuddrivkraften var att nå ut och påverka. Sociala medier och digitala plattformar var därför inte heller den huvudsakliga intäktskällan för de allra flesta, och ibland drevs konton helt ideellt. Där fanns egenföretagare som jobbade med hållbarhet och/eller kommunikation på heltid. Men där fanns också studenter som ville engagera sig och göra något åt klimatkrisen. Eller anställda som ville dela sina yrkeskunskaper inom hållbarhetsområdet. Kännetecknande för de allra flesta var att de var mångsysslare som jobbade mycket utan att dra en tydlig gräns mellan avlönat och oavlönat arbete.

Något som också uppstod över tid, tack vare utbyten på sociala medier, var samarbeten och kollektiva experiment. Enskilda användare, kommersiella och ickekommersiella, gick samman och bildade gemensamma sidor och plattformar. Alla talade om det goda internetklimatet inom "hållbarhetsbubblan", hur mycket de lärde sig av varandra och att många kände varandra digitalt. Exempelen på samarbeten och utbyten var många. Kvinnorna hjälptes

"Digitala forum blir då inkubatorer för socioekonomiska experiment som söker utveckla hållbara sätt att leva och försörja sig i – trots en nyliberal samhällsstruktur."

åt att dirigera den så kallade internettrafiken, det vill säga fånga upp fler besökare och leda dem till varandras webbsidor. Där uppstod "analog" vänskapsband och samarbeten. Det bildades föreningar. Kvinnorna jobbade tillsammans för att utveckla gemensamt hållbart företagande på sociala medier och hjälpte varandra att driva det egna företaget. De träffades i verkligheten för att pröva på att dumpstra ihop eller plocka upp skräp i den egna hemstaden. Allt detta är vad Calás, Ergene och Smircich vill fånga genom att tala om "becoming-socialentrepreneurship", en process som förändrar deltagarna och leder till kollektiv mobilisering, handling och innovation.

Avslutningsvis vill jag väcka frågan om ifall de hållbarhetsinitiativ som jag beskriver i artikeln är ett tecken på att andra forum för att driva klimatfrågan saknas, särskilt utifrån omsorg om djur, natur och

andra människor. En annan fråga, som en av mina intervjupersoner uttryckte det, är om man behöver bli entreprenör för att kunna förbli aktivist. Forskarna Helene Ahl, Karin Berglund, Katarina Pettersson och Malin Tillmar⁴ skriver att i nordiska välfärdsstater går det att skönja en utveckling mot ett feministiskt entreprenörskap – ett Feminist Incorporated (FemInc.ism). När den statliga feminismen (känd som statsfeminism) försvagas av den nyliberala politiken, som premierar privatiseringar, konkurrens och individualism, ägnar sig kvinnorna åt feministisk aktivism och kollektiv mobilisering i företagandets form. Jag menar att det mina intervjupersoner gör kan ses som ett uttryck för FemInc.ism. Digitala forum blir då inkubatorer för socioekonomiska experiment som söker utveckla hållbara sätt att leva och försörja sig i – trots en nyliberal samhällsstruktur. ■

LITTERATUR

[1] MacGregor, S. (2011), Beyond mothering earth: Ecological citizenship and the politics of care. Vancouver: University of British Columbia Press.

[2] MacGregor, S. (2011), Beyond mothering earth: Ecological citizenship and the politics of care. Vancouver: University of British Columbia Press.

[3] Calás, B., Ergene, M. & Smircich, L. (2018), Becoming possible in the Anthropocene? Becoming-socialentrepreneurship as more-than-capitalist practice, I P. Dey & C. Steyaert (red.), Social entrepreneurship. Cheltenham: Edward Elgar, s. 264–293.

[4] Ahl, H., Berglund, K., Pettersson, K. & Tillmar, M. (2016), From feminism to FemInc.ism: On the uneasy relationship between feminism, entrepreneurship and the Nordic welfare state. International Entrepreneurship Management Journal, 12, s. 369–392.

**”I MÅNGA YRKEN OCH
BRANSCHER FINNS DET
FORTFARANDE ETT GLASTAK
FÖR KVINNOR, OCH
KVINNLIGA FÖRETAGARE
OCH LEDARE BEHÖVER
FORTFARANDE UNDERORDNA
SIG TRADITIONELLA
FÖRESTÄLLNINGAR OM GENUS
FÖR ATT BLI TROVÄRDIGA.”**

ENTREPRENÖRIELLA POLITIKER I EN POSTFEMINISTISK GENUSREGIM?

OM MAGDALENA ANDERSSONS OCH ANNIE LÖÖFS POLITISKA LEDARSKAP.

JOAKIM JOHANSSON

I början av juni 2022 besökte Magdalena Andersson och Annie Lööf det väldiga amerikanska krigsfartyget USS Kearsage som anlöpt till Stockholm för att delta i den Nato-ledda militärövningen Baltic Operations (Baltops) i Östersjön. I medierna exponerades bilden av två ansvarskännande politiker i den svenska nationella säkerhetens tjänst.¹ 2015 etablerade Annie Lööf en position som Sveriges populäraste partiledare och som hon i stort sett behöll fram till hösten 2018.² 2021 blev Magdalena Andersson Sveriges första kvinnliga statsminister och är våren och sommaren 2022 den partiledare som åtnjuter högst förtroende bland väljarna. De är två framgångsrika politiker i en genusregim som vissa skulle beskriva som postfeministisk. Med "postfeminism" avses då det samtida kulturella återskapandet av föreställningar om individuella val och agens genom vilka kvinnor inte längre begränsas av sociala ojämlikheter som skulle kunna hålla dem tillbaka. Kvinnors liv förstås alltså som resultat av egna val – som då även får förklara eventuella skillnader i makt mellan kvinnor och män (kultur eller orättvisa samhällssystem ses därmed inte som tänkbara förklaringar).³ Magdalena Andersson och Annie Lööf verkar representera möj-

ligheter för kvinnor att göra politisk karriär utan att begränsas av könsroller och familjeåtaganden. Som framhålls i den av Carin Holmquist och Elisabeth Sundin editerade antologin *Företagerskan: Om kvinnor och entreprenörskap* har sådana faktorer ofta påverkat och begränsat kvinnors entreprenörskap.⁴ Hur kan Magdalena Andersson och Annie Lööf utifrån ett genusperspektiv förstås som entreprenöriella politiker? (Med "entreprenöriella politiker" avses här personer som förenar det entreprenöriella med politiskt ansvar.⁵)

Den entreprenöriella individen kan ses som en del av en nyliberal styrningsmentalitet. Genom att uppställa den entreprenöriella individen som ideal i medborgarnas möten med det offentliga blir det möjligt för staten att dra sig tillbaka och flytta över mer av ansvaret till den

"Vad jämförelsen mellan Annie Lööfs och Magdalena Anderssons politiska ledarskap visar är att det handlat om att göra kön på olika sätt (...)"

enskilde för elräkning, sophämtning, arbetslöshet, vård, skola, omsorg, covid-19 eller vad det nu kan röra sig om. Den entreprenöriella individen används också i ökad utsträckning som ideal även för det politiska ledarskapet. Både i och utanför politiken kan entreprenöriella individer ses som sammanlänkade med postfeministiska genusregimer.⁶

När Annie Lööf tillträdde 2011 som partiledare för Centerpartiet var hon 28 år och kritiserades för att som "ung kvinna" vara en svag ledare med en retorik som

saknade substans. Sex år senare var Annie Lööf en av Sveriges populäraste partiledare. Under tiden förändrades mediebilderna av Annie Lööf. Från att i början av tiden som partiledare beskrivits med epitet som "roboten" och "en pladdrande pappfigur", eller med referenser till kläder och utseende, beskrevs hon från 2015 och några år framåt i stället som "genuin" och "äkta" i sitt politiska ledarskap, med en upplevd kontinuitet mellan offentligt och privat. Två händelser framstår som särskilt betydelsefulla. Genom dessa händelser kunde Annie Lööf tillskrivas en omsorgsorienterad, traditionell femininitet. Den ena var att Annie Lööf blev mamma och inte minst genom de många familjefotografierna på Instagram bidrog till att etablera en bild av sig själv som den närvarande modern som trots karriär inte försummar barn och familj. Det andra var den med moderskapet samtida europeiska flyktingkrisen. Här framträdde en bild av Annie Lööf som medkännande med migranterna. I kontrast till medierapporteringen om Annie Lööf fick moderatledaren Anna Kinberg Batra representera bristen på den varma, empatiska och omsorgsorienterade femininiteten. Femininitetsnormer som är möjliggörande för vissa kvinnor kan alltså samtidigt vara begränsande för andra kvinnor.⁷

Samtidigt är politiken delvis fortfarande en maskulin sfär som premierar egenskaper som traditionellt förknippats med män snarare än (och ofta i motsats till) kvinnor. Att som kvinna över huvud taget ge sig in på områden som traditionellt förbehållits män är därmed i någon mening också alltid att bidra till en omformulering av femininiteten. Annie Lööfs popularitet handlade alltså om att hon gjordes till bärare av en godtagbar balans mellan det traditionellt feminina och det traditionellt maskulina. Det gällde att förkroppsliga traditionell femininitet, men även det traditionellt maskulina i form av ideologisk

tydlighet, konsekvent handlande och som en driven och energisk politiker.⁸

Under de år som Annie Lööf etablerade en position som Sveriges populäraste partiledare var ett möjlighetsfönster öppet i svensk politik för en varm, omsorgsorienterad femininitet. Det är tveksamt om något liknande möjlighetsfönster varit öppet sedan dess i ett politiskt landskap alltmör präglat av säkerhetsfrågor och hårda narrativ. I det sammanhanget har den hybridfemininitet som Annie Lööf fått representera varit mindre gångbar. Samtidigt kan det ses som att ett politiskt landskap präglat av säkerhetsfrågor innebär en fönsteröppnare för ytterligare omformuleringar av femininiteten.

Här blir det relevant att övergå till Magdalena Andersson, vars popularitets-siffror stigit i takt med tilltagande utrikespolitisk turbulens och nyhetsrapportering som dominerats av Rysslands krig i Ukraina. Omformuleringen av femininiteten skulle här kunna beskrivas som förkroppsligande av en "beskyddarfemininitet", där en roll som försvarare av män, kvinnor och barn blir en central aspekt av femininiteten. Konkret har det inneburit initiativ till svenskt medlemskap i den militära försvarsalliansen Nato, förstärkta försvarspolitiska dialoger med i synnerhet USA, Storbritannien och Finland, vapenexport till Ukraina och poseringar vid amerikanska militärfartyg, men även distansering med hänvisningar till den nationella säkerheten från allt från högeroppositionens försök att avsätta justitieminister Morgan Johansson till vänsterpartistiska riksdagsledamöters uttryckta stöd för den kurdiska separatistorganisationen PKK. Inom genusforskningen är beskyddar-maskulinitet (the male protector role) ett sedan länge etablerat begrepp. Samtidigt har diskussioner om "feministiskt självförsvar" öppnat upp för diskussioner om förändringar i femininiteten. Jag vill fort-

sätta på den vägen och pröva möjligheten att knyta beskyddarrollen till förändringar i femininiteten.

På samma sätt som Annie Lööfs omsorgsorienterade femininitet – för att vara framgångsrik i sin kontext – behövde vara en hybrid femininitet där även markörer för traditionell maskulinitet ingick i konceptet – den godtagbara balansen mellan traditionellt feminint och maskulint – rymmer den beskyddarfemininitet som Magdalena Andersson representerar i min tolkning även referenser till det traditionellt feminina. Jag tänker särskilt på de i tidningsmedierna kraftigt exponerade bilderna från statsministerresidenset i Harpsund med Magdalena Andersson som medpassagerare i roddbåt med Storbritanniens premiärminister Boris Johnson eller Natos generalsekreterare Jens Stoltenberg vid årorna. På samma sätt som en bild av en man sittandes vid årorna i en båt kan få honom att framstå som mer maskulin – i synnerhet med en kvinna vid sin sida som medpassagerare – kan den kvinna som gör sig till medpassagerare i en båt som framförs av en man sägas knyta an till en traditionell femininitet. Risken med Magdalena Anderssons beskyddarfemininitet blir dock att den framstår som alltför genusradikal och att det krävs mer än enstaka referenser till traditionell femininitet för att övertyga om dess likvärdighet i förhållande till det mer etablerade begreppet beskyddarmaskulinitet och den syn på mäns unika roll som försvarare av kvinnor och barn som uttrycks genom detta.

Skulle då inte lika gärna Magdalena Anderssons politiska ledarskap kunna beskrivas i termer av omsorgsorientering och

omsorgsetik, där Magdalena Andersson förstås som något slags moder Svea som värnar och sörjer för landet? Till stöd för en sådan tolkning kunde exempelvis anföras Magdalena Anderssons fäbless för att vid högtidliga tillfällen klä sig i folkdräkt, det politiska förslaget om "familjeveck" eller valaffischen "Skolan ska vara till för barnen, inte ägarna", som avbildar Magdalena Andersson som den intresserade, empatiska och mycket närvarande vuxenpersonen som möter barnet precis där det befinner sig. Jag ser det ändå som att Magdalena Anderssons politiska

ledarskap oftare handlat om att tona ner än om att anspela på eller lyfta fram den egna moderligheten. I rollen som politiker följer Magdalena Andersson alltså i huvudsak en linje från den tidigare förbundskanslern i Tyskland Angela Merkel, den tidigare presidenten i Finland Tarja Halonen och tidigare svenska utrikesministern och EU-kommissionären Margot Wallström, där associationer med den privata sfären snarare ses som begränsande för det egna politiska ledarskapet (och där moderskapet därför tonas ner).⁹ Med det vill jag inte bestrida att det även finns inslag av omsorgsorientering (och andra markörer för traditionell femininitet) i Magdalena Anderssons politiska ledarskap, men jag ser det jag kallar för beskyddarfemininitet som mer utmärkande.

Vad jämförelsen mellan Annie Lööfs och Magdalena Anderssons politiska ledarskap visar är att det handlat om att göra kön på olika sätt, där Annie Lööfs politiska ledarskap i betydligt högre grad byggt på att framhäva markörer för traditionell femininitet, inte minst moderskapet och omsorgsorientering, medan Magdalena Anderssons politiska ledarskap i högre

"Genom dessa händelser kunde Annie Lööf tillskrivas en omsorgsorienterad, traditionell femininitet."

grad byggt på omformulering av femininiteten, "beskyddarfemininitet" (eller att göra femininiteten "ogjord", som det också skulle kunna uttryckas). Med det tydliggörs att utvecklingen i postfeministiska genusregimer kan ta olika vägar beroende på de individuella val som kvinnor gör som entreprenöriella politiker.

Jag har i texten använt begreppet "entreprenöriella politiker" för att betona en kvinnoroll i politiken där kvinnor ses som aktörer som gör individuella val och utnyttjar ett handlingsutrymme. Det kan ses som feministiskt viktigt för att utmana könsstereotypa föreställningar om kvinnor som passiva, svaga och beroende (och om män som aktiva, starka och autonoma).¹⁰ I betonandet av det individuella valet ryms samtidigt tendenser till postfeminism som endast kan motverkas genom att placera det i sammanhang av

strukturella och kulturella begränsningar för kvinnor i politiken. Så är det till exempel tydligt att även om Annie Lööf och Magdalena Andersson varit med och producerat bilden av sig själva, har det funnits andra medproducenter och aktiva mottagare som gjort sina bedömningar. Politikerkvinnor utsätts alltjämt för trakasserier och våldshot från män som stör sig på deras framfart som kvinnor i det offentliga rummet – som om de fortfarande inte har samma självklara plats som män i det offentliga. Sommaren 2022 var Annie Lööf ytterst nära att mördas av en man med andra politiska åsikter. Riksdagsvalet hösten 2022 innebar störst framgångar för partier (Sverigedemokraterna och Nyans) som vill ge kvinnor minimalt inflytande i politiken. Uppdraget att bilda regering har återigen gått till en man.

LITTERATUR

- [1] Anderberg, C. & Selin, J. (2022), Andersson och Lööf gör besök på stridsfartyg. Expressen, 4 juni.
- [2] Berkqvist, J. & Johansson, J. (2019), Annie Lööf i svenska tidningsmedier – en diskursanalys. Statsvetenskaplig tidskrift, 121(2), s. 241–272.
- [3] Litosseliti, E., Gill, R. & Favaro, L. (2019), Postfeminism as a critical tool for gender and language study. Gender and Language, 13(1), s. 1–22.
- [4] Holmquist, C. & Sundin, E. (red.) (2002), Företagerskan: Om kvinnor och entreprenörskap. Stockholm: SNS.
- [5] von Bergmann-Winberg, M. (2011), Politiskt entreprenörskap – ett nytt fenomen på den samhällsvetenskapliga arenan? I M. von Bergmann-Winberg & Elin Wihlborg (red.), Politikens entreprenörskap: Kreativ problemlösning och förändring. Malmö: Liber, s. 20–43.
- [6] Berglund, K., Ahl, H., Pettersson, K. & Tillmar, M. (2018), Women's entrepreneurship, neoliberalism and economic justice in the postfeminist era: A discourse analysis of policy change in Sweden. Gender, Work and Organization, 25(5), s. 531–556.
- [7] Berkqvist, J. & Johansson, J. (2019), Annie Lööf i svenska tidningsmedier – en diskursanalys. Statsvetenskaplig tidskrift, 121(2), s. 241–272.
- [8] Berkqvist, J. & Johansson, J. (2019), Annie Lööf i svenska tidningsmedier – en diskursanalys. Statsvetenskaplig tidskrift, 121(2), s. 241–272.
- [9] Van Zoonen, L. (2006), The personal, the political and the popular: A woman's guide to celebrity politics. The Sociological Review, 9(3), s. 287–300.
- [10] Lister, R. (2003), Citizenship: Feminist perspectives. (2 uppl.) London: Palgrave MacMillan.

OMVANDLINGEN FRÅN SMÅBARNSMAMMA TILL FÖRETAGARE

UTFORMNINGEN AV VÄLFÄRDSSYSTEM HAR KONSEKVENSER FÖR SOCIAL STRATIFIERING OCH FÖR KVINNORS LIVSBANOR.

MAGDALENA MARKOWSKA

Företagande kan vara en resa till något men också en flykt från något. Vår forskning visar att välfärdssystemets utformning påverkar huruvida det är det ena eller det andra. Utformningen av välfärdssystem har konsekvenser för social stratifiering och för individers livsbänor, speciellt för kvinnors livsbänor. Forskningen beskriver tre typer av välfärdsstatsmodeller: den anglosaxiska modellen, som i Storbritannien och USA bygger på att välfärden i stor utsträckning tillhandhålls via marknaden, den konservativa modellen, som i Tyskland förlitar sig på familjen, och den socialdemokratiska modellen, som i Sverige förlitar sig på staten. Graden i vilken föräldraledighets- och barnomsorgsbehoven täcks varierar också. Medan det anglosaxiska systemet anses vara begränsat så anses det skandinaviska välfärdssystemet vara omfattande inom typer av förmåner och deras storlek.

I det anglosaxiska systemet är föräldraledigheten begränsad. I USA, till exempel, är den fortfarande relativt ny och mycket kort. Huruvida arbetstagaren får betalt under tiden denne är föräldraledig beror på arbetsgivaren och inte staten. Flexibiliteten är begränsad och det finns litet utrymme för småbarnsföräldrar att anpassa arbetstiden. I många anglosaxiska länder har pappor ingen rätt till föräldraledighet. Barnomsorg är inte allmänt tillgänglig och mycket dyr, vilket gör att föräldrar till små barn, mestadels kvinnor, måste ta hand om barnen på bekostnad av deras möjligheter att förvärvsarbeta.¹ Eget företagande kan då vara det enda sättet att kombinera barnomsorg med aktiv sysselsättning. I den internationella (läs anglosaxiska) forskningen framställs kvinnors företagande ofta just som ett sätt att kombinera arbete och familj. Till exempel skriver Duberley och Carrigan att eget företagande möjliggör att behålla inkomst samt att ta hand om barnen.²

Det svenska välfärdssystemet är anorlunda uppbyggt. Det fungerar som ett ekonomiskt säkerhetsnät och ger tillgång till relevanta resurser, till exempel en generös, delad föräldraledighet på 480 dagar (med 90 dagar örönmärkta för varje vårdnadshavare), varav 390 dagar med ersättning motsvarande 80 procent av lönen och

resten med en lägre ersättning. Systemet erbjuder barnomsorg med kvalificerade förskolepedagoger. Alla barn från ett års ålder och uppåt har rätt till subventionerad och garanterad barnomsorg när deras föräldrar arbetar.³ Systemet erbjuder föräldrar stor flexibilitet avseende när man tar föräldraledigt och även möjlighet att anpassa arbetstiden. Det frigör också tid som hjälper föräldrar att ta en paus, bryta dagliga rutiner, att reflektera, utforska och planera. För en svensk kvinna är det inte nödvändigt att starta företag för att förena arbete och familj. Det är enklare att lämna barnen i förskolan och återgå till jobbet efter föräldraledigheten.

Trots detta väljer ett växande antal småbarnsmammor i Sverige att driva eget. Varför då? kan man undra. Att vara företagare är inte enkelt och problemfritt. Företagande har länge varit en karriär för män och associerats med egenskaper som beskrivits som typiskt manliga, som handlingskraft, mod och risktagande. Av flera anledningar väljer kvinnor oftare en fast anställning. Några av skälen kan vara att kvinnor traditionellt sett har svårare att få tillgång till de resurser som krävs för att starta företag, till exempel kapital.⁴ Det kan också vara svårare att kombinera en identitet som kvinna och företagare än det är för män att kombinera en identitet som man och företagare.⁵ Dessutom tar kvinnor fortfarande ett större ansvar för barnomsorg och hushållsarbete än män gör. Så varför startar svenska mammor eget? Och hur ser de på företagandet och mammarollen?

Tillsammans med forskarna Helene Ahl och Lucia Naldi har jag studerat ett tjugotal egenföretagare som började driva egna företag när deras barn var små. Vi fann att deras uppfattningar om att vara en bra mamma var starkt kopplade till

”Kvinnor som lever i ett jämställt hushåll har mer tid för företagandet och ser fler möjligheter med ett liv som företagare.”

deras karriärsval – det fanns ingen motsättning mellan mammarollen och företagarrollen. Vi fann att de startade företag för att de verkligen ville det – inte för att de var tvungna – och vi fann att det svenska välfärdssystemet spelade en avgörande roll i deras beslut att starta företag.⁶

Att bli mamma är viktigt för många kvinnor, och de flesta är också angelägna om att vara bra mammor. Men vad konceptet ”bra mamma” innebär beror på kontexten. Historiskt sett har synen på moderskap och dess roll för barns utveckling ändrat sig mycket, men diskursen om den goda och uppoffrande modern är fortsatt stark. Diskursen omfattar föreställningar om att kvinnan har en medfödd moderskärlek, att moderskapet utgör en primär identitet för kvinnan samt att hon alltid uppoffrar sig för sina barn och sätter sina egna behov sist. Det är till exempel mycket vanligt att heltidsarbetande kvinnor går ner till deltidsarbete efter föräldraledigheten för att deras barn inte ska behöva vistas i förskolan hela dagen.

Medan ett sådant moderskap kan verka naturligt och automatiskt, finns forskning som ifrågasätter idén och som visar att moderskapet är kulturellt präglat och, precis som kön, socialt konstruerat. Det finns till exempel en uppfattning om att kvinnor är mycket mer relationella i sina karriärbeslut och därför mer lämpade att vara primära vårdnadshavare, men forskningen visar att det är mycket små, om några, sådana skillnader mellan kvinnor och män. I stället varierar synen med tillgängligheten eller bristen på familjevänlig politik som hjälper familjen med barn- eller äldreomsorgen. Det är med andra ord inte medfödda egenskaper eller anlag hos kvinnor, utan snarare något som uppfattas som en nödvändighet, som sätter mannens karriär före kvinnans och kräver

anpassning hos kvinnan. Det betyder att det är samhället som normaliserar hur moderskapet ser ut och vad som är lämpligt för kvinnor i varje enskild kontext.

Att bara vara mamma är inte vad kvinnorna som deltog i vår studie vill. De menar att ha barn är viktigt och naturligt, men att ha ett liv med ett jobb de älskar och som gör dem nöjda, att ha drömmar och känna passion är lika viktigt, om inte viktigare. De menar att utan en nöjd och lycklig mamma finns inga lyckliga barn. Många resonerar att de måste leva som de lär. Kvinnorna som deltog i vår studie vill vara bra förebilder för sina barn, de vill att deras barn ska lära sig att sträva efter mål och det de tror på. De tror att beslutet att bli företagare har hjälpt dem att förmedla detta budskap till barnen. Deltagarna är engagerade i aktiviteter som är meningsfulla för dem och gör dem glada, även om de har ont om tid och mycket att göra. De väljer fokuserad och kvalitativ tid med

”Företagande kan med andra ord bli en positiv resa och förändring, inte en flykt från något. Företagande gör det också möjligt för kvinnor att ompröva traditionella moderskapsnormer.”

sina barn, men de ställer inte upp på allt för barnens skull. Vidare ser de ofta företagandet som ett sätt att må och bli bättre som människor, bli handlingskraftigare och följa sina drömmar. Kvinnorna drar sig inte undan de risker som företagande innebär. Ofta har de valt att starta eget efter den sista föräldraledigheten. De reflekterar över om den tid som spenderades hemma under föräldraledigheten gav dem tillräckligt med utrymme att tänka igenom, analysera, experimentera och planera företagandet.

Omvandlingen från småbarnsmamma till företagare har varit möjlig av två anledningar. Den första är det svenska välfärdssystemet, med omfattande föräldraledighet och generös barnomsorg. Systemet frigör tid som hjälper föräldrar att ta paus, bryta dagliga rutiner, reflektera, utforska och planera. Den andra anledningen är att kvinnornas partners deltar aktivt i både barnomsorg och hushållsarbete. Kvinnor som lever i ett

jämställt hushåll har mer tid för företagandet och ser fler möjligheter med ett liv som företagare.

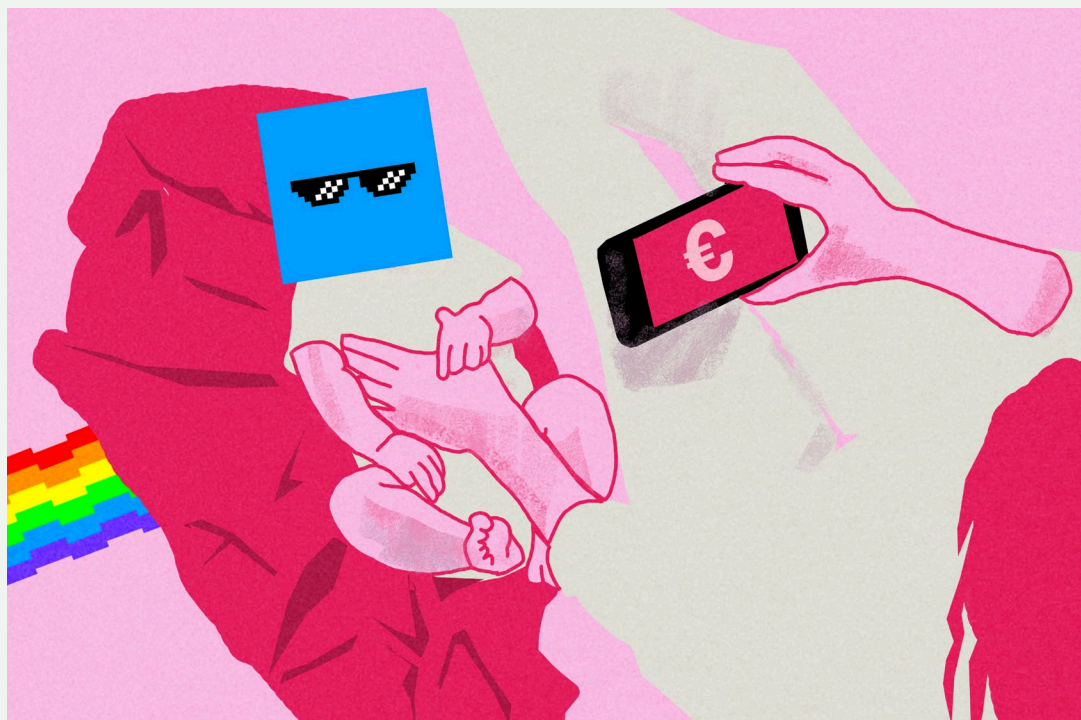
Vi ser alltså svensk välfärd som en extern möjliggörare för kvinnors företagande.⁷ Det är den tid som systemet erbjuder som möjliggör för kvinnor att reflektera, ifrågasätta, planera och experimentera. Tid för att inte behöva tänka på jobbet, en chans att bryta dagliga rutiner och tänka över var i livet de står. Den reflektionen gör det möjligt för kvinnor att inte bara ifrågasätta vad de gör i livet men också normerna som präglar deras liv. Normer om moderskapet, vad en kvinna bör och inte bör göra, hur mycket eller hur lite hon vill jobba.

De mammor vi intervjuade har valt att bli företagare för att de fått tid att reflektera över och ifrågasätta sin nuvarande situation, sin karriär och generellt ompröva sitt liv och sina livsbeslut. Företagandet ger deltagarna möjlighet att visa sina barn att det är viktigt att följa sina drömmar och

inte vara rädd för förändring, men också att trivas med livet. Våra forskningsresultat skiljer sig intressant nog från resultat som gjorts i motsvarande studier i exempelvis USA eller England, där kvinnors ofta hembaserade företagande i stället blir ett sätt att ta hand om barnen och samtidigt tjäna pengar.⁸ Till skillnad från den svenska kontexten är detta företagande ett svar på ett mindre omfattande välfärdssystem, och det säger sig självt att det är svårt att driva ett framgångsrikt företag samtidigt som barnen ska tas om hand. Det svenska välfärdssystemet möjliggör för småbarnsmammor att starta företag men pressar dem inte till det. Företagande kan med andra ord bli en positiv resa och förändring, inte en flykt från något. Företagande gör det också möjligt för kvinnor att ompröva traditionella moderskapsnormer. Bra mammor behöver inte uppoffra sig, de får möjlighet att tänka på sig själva först, eftersom deras omgivning hjälper dem att få lika möjligheter. ■

LITTERATUR

- [1] Tomlinson, J. (2007), Employment regulation, welfare and gender regimes: A comparative analysis of women's working-time patterns and work-life balance in the UK and the US. *The International Journal of Human Resource Management*, 18(3), s. 401–415.
- [2] Duberley, J. & Carrigan, M. (2013), The career identities of “mumpreneurs”: Women's experiences of combining enterprise and motherhood. *International Small Business Journal*, 31(6), s. 629–651.
- [3] Statistics Sweden (2020), Women and men in Sweden: Facts and figures 2020. https://www.scb.se/contentassets/95ffcd4b3f394877abb3bd41e40df0a0/le0201_2019b20_br_x10br2002eng.pdf.
- [4] Guzman, J. & Kacperczyk, A. (2019), Gender gap in entrepreneurship. *Research Policy*, 48(7), s. 1666–1680.
- [5] García, M.-C.D. & Welter, F. (2013), Gender identities and practices: Interpreting women entrepreneurs' narratives. *International Small Business Journal*, 31(4), s. 384–404.
- [6] Markowska, M., Ahl, H. & Naldi, L. (2022), Timeout: The role of family-friendly policies in business start-up among mothers. *Entrepreneurship Theory and Practice*.
- [7] Naldi, L., Bau, M., Ahl, H. & Markowska, M. (2021), Gender (in)equality in the household and business start-up among mothers. *Small Business Economics*, 56, s. 903–918.
- [8] Duberley, J. & Carrigan, M. (2013), The career identities of “mumpreneurs”: Women's experiences of combining enterprise and motherhood. *International Small Business Journal*, 31(6), s. 629–651. doi:10.1177/0266242611435182.

FÖRETAGARNÄTVERK FÖR KVINNOR – VÄGEN TILL JÄMSTÄLLDHET ELLER BEFÄSTANDE AV MASKULINA IDEAL?

FÖRETAGARNÄTVERK FÖR KVINNOR ÄR EN TUDELAD FRÅGA, OCH DESS POTENTIAL FÖR JÄMSTÄLLDHET BÅDE IFRÅGASÄTTTS OCH HYLLAS.

ANNIE ROOS

Företagarnätverk för kvinnor är en tu-delad fråga, och dess potential för jäm-ställdhet både ifrågasätts och hyllas. Min forskning visar att samtidigt som nätver-ken bidrar till att befästa en maskulin dis-kurs kring entreprenörskap, kan ett nät-verk som är lokalt förankrat i ett samhälle utmana diskursen. Därför behöver policy-beslut som syftar till att främja jämställt entreprenörskap grundas i ett lokalt per-spektiv och hur medlemmarna själva vill forma sitt nätverk. I denna artikel visar jag hur entreprenörskapsdiskursen kan utmanas genom lokala företagarnätverk för kvinnor.

Entreprenörskapsdiskursen består av de samtal som sker om entreprenörskap mellan människor i vardagen, inom orga-nisationer och i media. En diskurs kan ses som dikterande kring vad som uppfattas som lämpligt för kvinnor och män att göra kopplat till upplevda normer, beteenden

och ideal. Entreprenörskapsdiskursen an-ses vara maskulint kodad eftersom den är präglad av synen på ekonomi som tillväxt. En central figur inom diskursen är den in-dividuelle (manliga) entreprenören med sina förväntade egenskaper som riskbe-nägenhet, hjälteaktighet och ekonomiskt driv.

Program för att stödja kvinnors entre-prenörskap delar politiker, forskare och entreprenörer i två läger. Å ena sidan finns tankar kring att insatser som företagarnätverk för kvinnor är viktiga för att upp-muntra fler kvinnor att bli entreprenörer och för att kvinnor ska kunna nå person-liga och ekonomiska mål.¹ Fler och fram-gångsrikare kvinnor som är entreprenörer anses förändra den maskulint kodade entreprenörskapsdiskursen. Å andra sidan anses dessa program befästa den masku-lina kodningen kring ekonomi och finan-siell tillväxt.² I programmen konstateras också att kvinnor behöver nätverka mer för att bli framgångsrika entreprenörer, och med en sådan ingång ses kvinnor som oförmögna att uppnå sin entreprenöriella potential utan hjälp av utbildning, stöd och uppmuntran.³ Samtidigt visar sta-tistik från bland annat Tillväxtverket att kvinnor som är entreprenörer är mer hög-utbildade än män som är entreprenörer.⁴

Att uppmuntra till mer nätverkande kan anses befästa åsikten att det är kvinnor, och inte diskursen, som behöver föränd-ras. Detta synsätt förstärks då program som främjar kvinnors företagande ofta saknar fokus på maktrelationer kring ge-nus och entreprenörskap. Det är också tydligt att företagande män inte finns med i programmen.

”Genom att bli förankrade i sitt lokala samhälle och genom att ifrågasätta de maskulina idealen kring entreprenörskap kunde de kvinnliga entreprenörerna ta ansvar för utvecklingen av nätverket och utmana entreprenörskapsdiskursen.”

Mellan dessa läger finns en mellanväg, där tillväxt kan gro och entreprenörskaps-diskursen utmanas. Min forskning visar att genom att vara förankrade i det lokala kan företagsnätverk för kvinnor utmana entreprenörskapsdiskursen. Jag identifie-rade denna mellanväg i mitt etnografiska fältarbete i kommunen Ekbyn (en pseu-donym) i mellersta Sverige.⁵ Där fanns ett företagarnätverk för kvinnor som bildades 2013 genom satsningen ”Främja kvinnors företagande”⁶. År 2007 initierades sats-ningen av en blå-grön regering. Regering-en strävade efter att antalet kvinnor som drev företag skulle bli fler. Genom att öka antalet kvinnor som utvecklar och driver företag syftade programmet till att skapa tillväxt, konkurrenskraft och förnyelse inom näringslivet. Programmet avslutades 2014. En del av programmet utformades som utbildningsplattformar med företa-garnätverk, likt det i Ekbyn, för kvinnor som drev eller ville driva företag. Från 2015 finansierades nätverket i Ekbyn av ett regionalt EU-utvecklingsprojekt.

Nätverket i Ekbyn bestod av kvinnor som verkade inom olika branscher (från åkeri till healing), i olika stadier (från ny-startade till över 20 år gamla företag) och med olika många anställda (de flesta hade inga anställda alls och vissa över 400).

Det gemensamma för deltagarna var att de definierade sig som kvinnor och att de drev företag i Ekbyn. Jag var med på nät-verkets möten, intervjuade medlemmarna och deras makar och följde nätverket och medlemmarna på sociala medier.

Det var genom nätverkets förankring i samhället som jag kunde se att entreprenör-skapsdiskursen utmanades. En förankring

kännetecknades av att det lokala fick prägla nätverket, till exempel genom att mötena hölls i Ekbyn, att kvinnorna drev företag och bodde i Ekbyn samt att ämnen som diskuterades var aktuella i Ekbyn.

Jag såg att nätverket gick igenom tre processer där entreprenörskapsdiskursen befästes och utmanades på olika sätt.⁷ Den första processen handlade om att göra kvinnorna till ”riktiga” entreprenörer, den andra innebar att bygga företagsfrämjande relationer, och den tredje processen med-förde att kvinnorna medverkade till för-ändring hos dem själva och i samhället. I samtliga processer befäste kvinnorna i nätverket entreprenörskapsdiskursen genom efterlevnad av ett maskulint ideal kring entreprenörskap, men de utmanade samtidigt diskursen genom att ifrågasätta den.

I den första processen, göra kvinnorna till ”riktiga” entreprenörer, låg fokus på kvinnliga entreprenörer på ett slags gene-rellt plan. Detta fokus syntes till exempel i hur kvinnorna under mötena, genom en-vägskommunikation från olika föreläsare som upphandlats, fick lära sig bokföring, ”säljsnack” och att använda sociala medier. Syftet var att försöka få företagen att växa, öka omsättningen och starta fler bolag. Det fanns inget lokalt perspektiv på

kvinnornas individuella behov, erfarenheter eller kunskaper. Det vill säga det fanns ingen förankring av nätverket, utan det kunde ha varit vilket nätverk och vilka kvinnliga entreprenörer som helst som genomförde mötena. Det resulterade i att kvinnorna sågs som sekundära till manliga entreprenörer, eftersom männen inte behövde nätverk för att lära sig sakerna som kvinnorna ansågs behöva kunna. Därmed förstärktes en maskulin kodning, då måttet på framgång var nära kopplat till en maskulint kodad syn på vad ett företag är, vem som kan vara företagare och på vilket sätt.

I den andra processen, bygga företagsfrämjande relationer mellan kvinnorna, fanns ett fokus på de sociala aspekterna av nätverket. Kvinnorna upplevde ett behov av att få känna sig som professionella entreprenörer med ett fokus på ekonomisk tillväxt. Samtal om tillväxt var något som kvinnorna inte upplevde att de hade möjlighet att föra i andra sammanhang utanför nätverket. De var varandras resurser, vilket byggde relationer. Relationerna mellan kvinnorna syntes även i hur de utvecklade sina verksamheter genom att interagera med varandra. Här utgick lärandet från den enskilda kvinnan, och medlemmarna bestämde tillsammans vad de behövde utveckla. Det skiljer sig från det generella förhållningssättet i den första processen. Ett exempel på hur detta skedde var mötet mellan äldre och yngre entreprenörer där inspirationen gick åt båda håll. En kvinna i nätverket sa: "Vi får hoppas att vi [etablerade entreprenörer] kan inspirera dig [nystartad entreprenör] och så kanske du också kan inspirera oss. Många har ju jobbat många år med sitt och det kan bli lite så här ... Man kanske ska se på saker lite så här i stället." Nätverket använde sig därigenom av kvinnornas erfarenheter och försökte bidra till det lokala genom att inspirera varandra till framgång.

"Många bäckar små kan förändra entreprenörskapsdiskursen."

I den tredje processen, medverka till förändring, engagerade sig kvinnorna för förändring i samhället och hos sig själva. Nätverket blev en egen plats där kvinnorna kunde känna sig hemma oavsett vilken sorts företag de drev. Den egna platsen delades med det lokala samhället genom att kvinnorna efter hand involverade fler kvinnor från Ekbyn när de bjöds in till nätverket. Därmed fick fler kvinnor möjlighet att bli stärkta (empowered) av andra kvinnor som var entreprenörer. En av kvinnorna sa om nätverket: "Det är kvinnokraft", och många betonade att nätverket var en plats för att driva på förändring.

Ekbyn utvecklades genom att kvinnorna hittade en gemensam röst. Kvinnorna tog plats i de olika kommunala nätverken som kommunledningen hade kontakt med och påverkade därmed de företagsfrämjande insatser som gjordes. I samma veva synliggjorde sig medlemmarna tillsammans på en mäsas som hölls lokalt där de visade upp sina företag, många för första gången. En känsla av samhörighet uppstod när kvinnorna blev en del av lokalsamhället.

Struktur- och maktfrågor kom upp sporadiskt i nätverket, i form av till exempel synliggörandet ovanför och i samtal. Under mötena kunde det förekomma ordväxlingar kring när de upplevde att de blev särbehandlade. Ett exempel på detta är en hästföretagare som berättade att hon fick ta med sin man till bilaffären eftersom hon upplevde att hon inte fick vare sig en stark bil eller en bra affär utan honom med. Detta diskuterades livligt på ett möte i nätverket.

Nätverket blev alltså en plattform där kvinnorna samtidigt utvecklade sitt lokala samhälle och utmanade entreprenörskapsdiskursen. Ingen av de här aktiviteterna uppmuntrades eller "lärdes ut" genom utbildningsplattformen, utan det gjordes

med statens pengar på eget initiativ från kvinnorna.

Regeringens satsning "Främja kvinnors företagande" resulterade i att nätverket för kvinnliga entreprenörer i Ekbyn fokuserade på att enskilda personer främjar jämställdhet genom att kvinnor startar fler företag och/eller driver sina befintliga företag på ett mer framgångsrikt (manligt) sätt. Men kvinnorna gjorde motstånd mot satsningens fokus, som en av kvinnorna sa: "Vill vi vara marionetter till regeringen?" Jag tolkar det som att hon menade att nätverket inte enbart fanns för att uppnå målet kring satsningen utan att kvinnorna ifrågasatte diskurserna och idealen som getts dem. Det krävdes att kvinnorna själva tog kommandot och skapade förändring.

Det är just förankringen i det lokala som möjliggjorde den här förändringen. Förankringen skedde genom att kvinnorna i nätverket till exempel bjöd in fler kvinnor till nätverket, påverkade politiker och synliggjorde sitt företagande. Genom att bli förankrade i sitt lokala samhälle och genom att ifrågasätta de maskulina idealen

kring entreprenörskap kunde de kvinnliga entreprenörerna ta ansvar för utvecklingen av nätverket och utmana entreprenörskapsdiskursen.

Hur kan utvecklingsprogram mer effektivt förändra entreprenörskapsdiskursen genom att stödja kvinnors företagande? Jag vill baserat på mina studier lyfta fram att det är viktigt att fokusera på maktrelationer när det kommer till genus och entreprenörskap. Politiken behöver riktas mot företagande män, kommunala politiker och tjänstemän. Att enbart fokusera på kvinnliga företagare innebär att det är de företagarna som behöver förändras för att jämställdhet ska åstadkommas. Vi vet mycket väl att såväl kvinnor som män påverkas av, och upprätthåller, entreprenörskapsdiskursen.⁸ Alla, oavsett kvinna eller man, tjänar på att vi får ett mer jämställt entreprenörskap. Fler kvinnor och män får möjlighet att driva olika typer av företag och ses som legitima företagare, samtidigt som redan etablerade män som driver företag får fler företagare att samverka med och samhället i stort tjänar på att fler idéer förverkligas. Därför borde också politiska initiativ rikta sig

till en bredd av aktörer. En sådan förändring i inriktning kan ske genom att man skapar utrymme för lokala variationer så att lokala behov och utmaningar kan tillgodoses.

Så vad har hänt med kvinnors företagande sedan 2014? Enligt SCB:s arbetskraftsundersökning var andelen företagande kvinnor 28,1 procent under 2014.⁹ 2021 var siffran 25,6 procent, samma andel som 1995. Andelen kvinnor som driver företag i jämförelse med männen har alltså i stort sett legat stilla, trots policyinsatserna. Samtidigt finns det forskning som visar tendenser på en förskjutning i hur männens företagande uppfattas, där vi

ser ett större fokus på att uppfattas som ödmjuk.¹⁰ Många bäckar små kan förändra entreprenörskapsdiskursen. Om andra företagande kvinnor som är involverade i den här typen av nätverk vill ta saken i egna händer kan de göra som nätverket som studeras här: fokusera mer på de sociala aspekterna och engagera sig i det lokala samhället, det vill säga synliggöra sig lokalt, använda varandra för att växa och involvera männen i jämställdhetsresan. Då kan entreprenörskapsdiskursen förändras lokalt samtidigt som kvinnorna försöker överleva som företagare i en maskulint kodad entreprenörsskapsvärld. ■

LITTERATUR

- [1] Marlow, S. & Patton, D. (2005), All credit to men? Entrepreneurship, finance, and gender. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(6), s. 717–735; Hanson, S. (2009), Changing places through women's entrepreneurship. *Economic Geography*, 85(3), s. 245–267.
- [2] Marlow, S. & McAdam, M. (2013), Gender and entrepreneurship: Advancing debate and challenging myths: Exploring the mystery of the under-performing female entrepreneur. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 19(1), s. 114–124.
- [3] Hughes, K.D., Jennings, J.E., Brush, C., Carter, S. & Welter, F. (2012), Extending women's entrepreneurship research in new directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(3), s. 429–442.
- [4] Tillväxtverket (2021), Tillstånd och trender för regional tillväxt 2020. Stockholm: Tillväxtverket.
- [5] Roos, A. (2021), Reproducing gender: The spatial context of gender in entrepreneurship. (Dissertation). Institutionen för ekonomi, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- [6] Tillväxtverket (2015), 8 år med kvinnors företagande. Stockholm: Tillväxtverket.
- [7] Roos, A. (2019), Embeddedness in context: Understanding gender in a female entrepreneurship network. *Entrepreneurship & Regional Development*, 31(3–4), s. 279–292.
- [8] Giazitzoglu, A. & Down, S. (2017), Performing entrepreneurial masculinity: An ethnographic account. *International Small Business Journal*, 35(1), s. 40–60.
- [9] SCB (2022), Arbetskraftsundersökningarna (AKU). <https://www.scb.se/am0401>.
- [10] Jernberg, F., Lindbäck, A. & Roos, A. (2020), A new male entrepreneur? Media representation of male entrepreneurs before and after #metoo. *Gender in Management: An International Journal*, 35(2), s. 211–224.

DEN KLIMATBLINDA FINANSKULTUREN

Har finansvärlden genom en ökad medvetenhet och mer genomtänkt kultur förmågan att lösa ödesfrågorna kring klimatet?

Johan Henningsson & Ulf Johanson.
Studentlitteratur AB, Lund. 2020.

RECENSION AV
ANNA-KARIN STOCKENSTRAND

Just nu kämpar stora delar av världen med effekterna av långtgående klimatförändringar. Överallt på jorden dör arter i en takt vi inte sett tidigare och skapar i sin tur oåterkalleliga dominoeffekter. Klimatet och frågan om hur pågående klimatförändringar ska stoppas och vändas är på allas läppar, men samtidigt långt ifrån att lösas. Politiker har svårt att komma överens och undersökningar visar att vanliga människor, trots att de är medvetna och därtill oroar sig mycket för klimatet, inte är särskilt benägna att vilja ändra sina vanor.

Som ett ljus i mörkret lyfts ofta människans innovationsförmåga fram. Allt från att försöka stoppa strålarna från solen för att bromsa

uppvärmningen till att dammsuga bort koldioxid från luften. Bakom uppfinningarna ser vi framför oss konkurrenskraftiga företag med starka ägare fyllda av stora visioner och en stor hög med gröna obligationer för att trygga finansieringen.

I boken *Den klimatblinda finanskulturen* diskuterar Henningsson och Johanson bland annat just frågan: Har finansvärlden genom en ökad medvetenhet och mer genomtänkt kultur förmågan att lösa ödesfrågorna kring klimatet? Författarna slår inledningsvis fast att det finansiella kapitalet har en nyckelroll i omställningen; lyckas man bara integrera klimateffekterna i de ekonomiska besluten så borde lösningarna komma automatiskt. Man ska dock inte helt låta sig luras av denna inledande tvärsäkerhet. Boken är faktiskt i huvudsak problematiserande och kritiskt reflekterande.

Författarna lyfter på ett förtjänstfullt sätt fram flera viktiga steg som på högpolitisk nivå och på olika ställen i finansvärlden redan tagits mot en större medvetenhet. Vid stora politiska möten börjar klimatförändringarna lyftas fram, inte bara som ett problem för samhället i allmänhet, utan som ett reellt hot mot den finansiella stabiliteten. Samtidigt menar författarna att finansvärlden i sig lever i ett slags klimatblindhet som de "kan spåra till den finansteoretiska idévärld som utvecklats" (s. 6). De gör ett utmärkt arbete i att formulera, ringa in och pedagogiskt exemplifiera hur olika inneboende aspekter av hela det finansiella systemet skapar hinder för att ta itu med klimathotet. Den kortsiktiga horisonten i den finansiella logiken, den snäva synen på risk, den bristande förståelsen av kopplingen mellan finansiella investeringar och klimatet och olika typer av informationsasymmetrier är några av de problem som tas upp.

"Det är synd att boken, trots sin insiktsfulla kritik av det finansiella systemet, fortsätter vara just detta system troget (...)"

Det är när författarna kommer in på vad man då ska göra åt dessa problem som boken delvis letar sig ut på mer ostadig mark och, ja, tyvärr, går lite vilse. Det är synd att boken, trots sin insiktsfulla kritik av det finansiella systemet, fortsätter vara just detta system troget – om bara systemet blev lite mer självmedvetet och fick en lite bättre kultur så skulle allt gå att lösa inom ramen för just detta system.

Jag tänker på kulturen, såsom scenkonsten, som en parallell. Där har man sett att kulturen styrs bäst "på armlängds avstånd". Ekonomi behövs naturligtvis, men den kan inte integreras i den konstnärliga verksamheten i sig eftersom det är en logik som är så väsensskild från hur musiken, konsten, dansen och så vidare fungerar. Den har ingen nyckelroll att driva den konstnärliga verksamheten framåt, utan är bara ett stöd i bakgrunden. På samma sätt kanske vi behöver se att trots vår finansiella innovations-

förmåga, självinsikt och goda vilja, mår skogen, haven och all den unika natur vi är så små inför allra bäst på säkert avstånd från det finansiella systemet. Jag läste nyligen en bok om skogen som var skriven av en trädexpert, en person som jag (kanske fördomsfullt) misstänker inte intresserade sig särskilt mycket för finansiell ekonomi, men som kunde allt om träd. Är det inte sådana människor som vi ska ge nycklarna till att leda arbetet med att rädda naturen och komma på lösningarna till krisen? Medan vi ekonomer och finansmänniskor får försöka göra något så ovanligt som att hålla armlängds avstånd till de mest avgörande besluten. ■

STORFÖRETAGENS TYSTA MOTSTÅND MOT FÖRÄNDRING

FÖRETAGS MOTSTÅND MOT SAMHÄLLSFÖRÄNDRINGAR KAN VARA SUBTILT OCH DOLT. ATT IDENTIFIERA OCH FÖRSTÅ DESSA FORMER ÄR AVGÖRANDE FÖR FRAMSTEG, DIALOG OCH EFFEKTIV FÖRÄNDRING.

JESPER EDMAN & STEFAN ARORA-JONSSON

Att företag gör motstånd mot samhällsförändringar som hotar deras existens är naturligt och väletablerat, men exakt hur detta går till har fått mindre uppmärksamhet. Bättre kännedom om olika motståndsformer är centralt för att vi ska kunna förklara varför långtgående samhällsförändringar är så svåra att uppnå. Om vi kan förstå stora företags motstånd mot förändring blir det enklare att förstå varför vi, till exempel, fortfarande är så beroende av fossila bränslen, trots rörelser som Fridays for Future. En kartläggning av motstånd

kan även lägga grunden till en mer produktiv dialog mellan företag och olika samhällsaktörer när det gäller samhällsförändringar.

Ordet motstånd förknippas ofta med kamp och barrikader, det vill säga en aktiv och synlig form av försvar av rådande normer, eller ett utmanande av dessa normer. I vissa fall stämmer denna bild med hur företag bemöter olika försök till samhällsförändringar. I flera amerikanska delstater har energiföretag lyckats få lagar mot diskriminering av olja och gas instiftade, vilka gör det möjligt att straffa investerare som "diskriminerar" olja när de väljer miljövänligare energiformer. Men i många – kanske de flesta – fall är motståndet tystare och svårare att uppfatta: ingen står på barrikaderna, men företagen lyckas ändå hindra eller senarelägga olika förändringar.

Tyst motstånd kan anta två former: det som är dolt (osynligt), och det som är indirekt (implicit).¹ Dolt motstånd är precis som det låter osynligt utanför organisationen, vilket gör det svårbemött för förändringsivrare och aktivister. Det kan yttra sig genom att man undanhåller kunskap om en produkts skadeverkningar, som när flera av de stora olje- och gasbolagen länge teg om sina egna forskares insikter om fossila bränslens påverkan på klimatet.² Detta motstånd kunde anas men var inte synligt och därmed svårt att bevisa och motverka. Andra exempel på dolt motstånd är när företag tillsätter kommittéer och arbetsgrupper med miljövänliga ändamål, utan att ge dem tillräckliga resurser eller befogenheter för att kunna utföra sina uppdrag.³

Utåt sett medverkar företagen i att bekämpa klimatförändringar, men internt gör de motstånd.

En mer kraftfull form av tyst motstånd är det indirekta, det vill säga agerande som syns men vars underliggande syfte är svårklassificerat, eller där bakomliggande intresser är svåra att identifiera. Den fossila bränsleindustrin har länge motarbetat klimatrörelsen genom att sponsra forskning vars målsättning är att så tvivel kring de skadliga effekterna av deras produkter.⁴ Till skillnad från dolt motstånd är detta agerande fullt synligt, men dess syfte är samtidigt höljt i dunkel eftersom argumenten presenteras som faktabaserad forskning, snarare än som motiverade av ekonomiska intressen. Sådant motstånd är möjligt genom att strategiskt använda den grundläggande akademiska principen om skepticism och därigenom skapa osäkerhet kring vad forskningen verkligen vet om klimatförändringarna och deras orsaker.⁵

Ett annat exempel på indirekt motstånd, där företagens intressen kamoufleras bakom andra grupper och organisationer, kommer från den amerikanska smärtlindringsindustrin och har beskrivits av den undersökande journalisten Patrik Keefe i boken *Empire of Pain*. Han visar hur företag lyckades legalisera opioid-baserade läkemedel genom att i tysthet sponsra patientgrupper som vädjade till myndigheterna om det stora behovet av starkare smärtlindring.⁶

Indirekt motstånd kan också utövas i mer vardagliga interaktioner. Motstånd mot miljörörelsen har ofta tagit sig uttryck i form av ironi, humor och nervärderande skämt, vilket gör det möjligt att förlöjliga aktivister och samtidigt undvika kritik för beteendet genom att hänvisa till att det

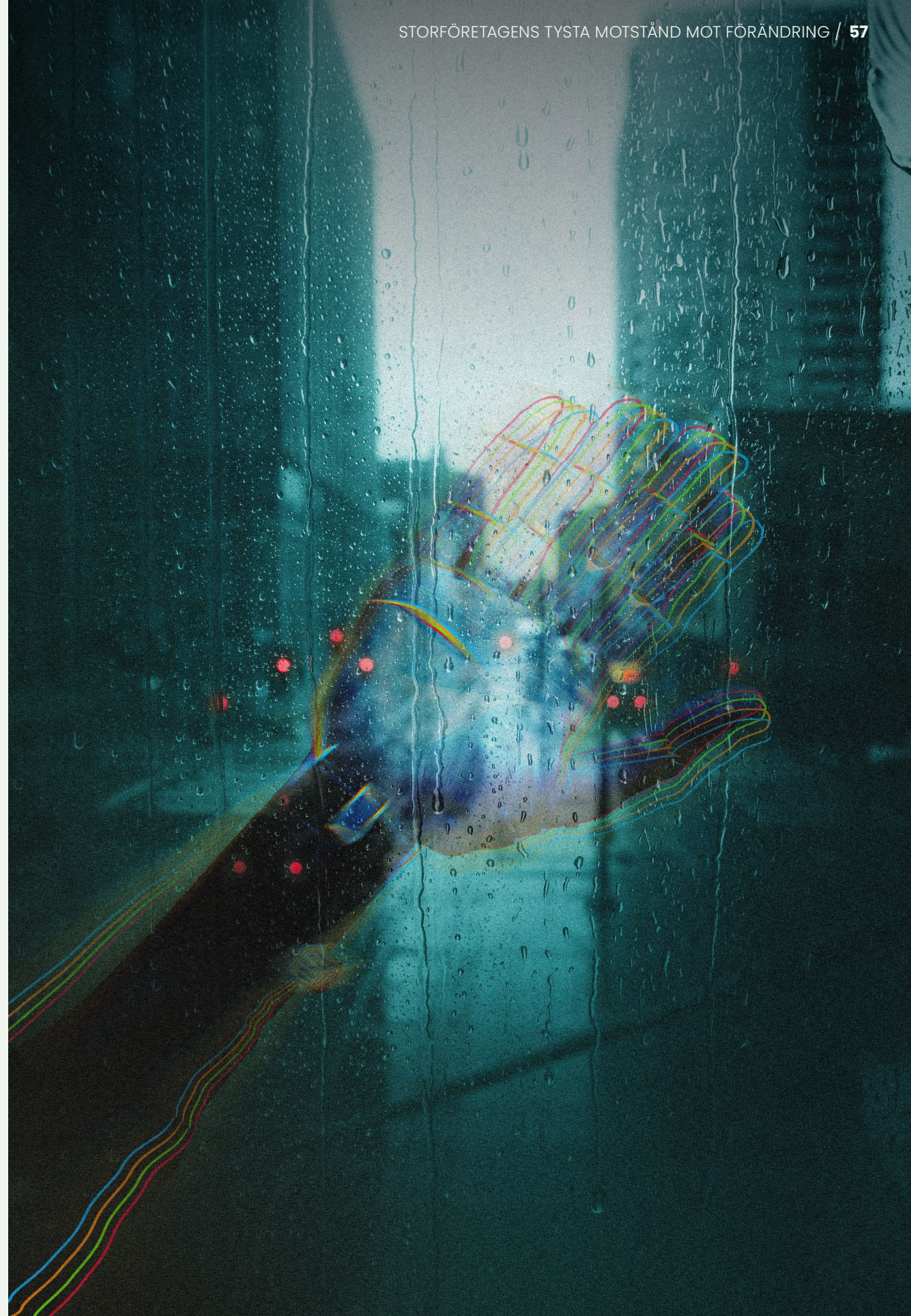
bara var "på skoj". Indirekt motstånd kan även ta organisatoriska former. När FN 1972 skapade ett permanent miljöråd (UN Environmental Secretariat) förlades detta till Nairobi, Kenya, långt ifrån New York och Genève där de viktigaste besluten tas. På det viset marginaliserades miljörörelsen inom FN-systemet under en tid.

Tyst motstånd är inte lika slagkraftigt mot förändringstryck som öppet motstånd. Det är färre som ser tyst motstånd, vilket försvårar mobilisering av allierade och deras organisering. Det är heller inte klarlagt hur effektivt tyst motstånd är – huruvida det kan utgöra mer än en fördröjningsåtgärd. Eftersom tyst motstånd inte leder till offentlig debatt lyckas företagen sällan undergräva förändringskraven helt och hållet. Trots olje- och gasföretagens ideliga ansträngningar fortsätter arbetet mot klimatförändringar, om än långsamt.

Samtidigt kan tyst motstånd vara fördelaktigt för företagen. Kanske viktigast av allt är att tyst motstånd gör det möjligt för företag att undvika offentliga debatter, vilket är viktigt i en alltmer medialiserad värld. I USA vill få företag öppet motsäga sig regleringar av automatvapen. På liknande sätt är det inte längre PR-mässigt möjligt för energiföretag att förneka fossila bränslens roll i klimatförändringar. Ett mer strategiskt alternativ för många företag är då att motarbeta förändringar i tysthet. Tyst motstånd är dessutom mindre resurskrävande än öppen och explicit konfrontation, vilket ofta kräver mobilisering av både finansiella och politiska resurser.⁷

Tyst motstånd möjliggör även för företag att avsäga sig ansvar för en långsam förändringstakt. Om företag kan peka på att de tillsatt en intern expertgrupp och att forskningen visar på motsägelsefulla

"Med hjälp av artificiell intelligens kan forskare identifiera mönster i investeringar, språkbruk och strategiska agerande som tyder på tyst motstånd."

resultat blir det svårare för aktivister att anklaga dem för att motarbeta förändring. Ett sådant slingrande förutsätter att företagen lyckas dölja sitt motstånd, annars löper man risken att behäftas med hyckleri.⁸

Inom forskningen har tyst motstånd länge setts som "den svages vapen" mot övermakten.⁹ Vi menar att tyst motstånd är särskilt fördelaktigt för stora företag, dels för att det låter dem dölja sitt agerande, men även för att storföretag – till skillnad mot den svage – har tillgång till politiska och finansiella resurser, vilket möjliggör sofistikerat och långvarigt motstånd. Ett fokus på tyst motstånd bland företag öppnar för flera viktiga utmaningar och frågor för forskare, allmänheten och för företagen själva.

En första utmaning är att hitta och påvisa dolt motstånd. Hittills har tyst motstånd främst identifierats genom detaljerade historiska skildringar av enskilda fall, i mångt och mycket en form av grävande journalistik. Detta skulle kunna kompletteras med ett bredare strukturerat arbete som tar avstamp i offentliga arkiv och granskningar. Med hjälp av artificiell intelligens kan forskare identifiera mönster i investeringar, språkbruk och strategiska agerande som tyder på tyst motstånd. Systematisk analys av forskningsfinansiering och forskningsresultat kan också belysa när företagsintressen ligger bakom olika analyser och granskningar.

Bättre bevisföring skulle göra det lättare att identifiera de företag som gör motstånd, men även visa på de många företag som genuint stödjer sociala och politiska förändringar. Identifiering av motstånd möjliggör också debatt och ger därigenom möjlighet till konsensusbeslut om förändringsformer och förändringstakt.¹⁰ Många

företag har legitima ekonomiska och organisatoriska skäl att motsätta sig de förändringar som efterfrågas av samhället.

Om de förblir i det tysta med sitt motstånd kan det på sikt få negativa konsekvenser för samhällets utveckling och för demokratin i allmänhet. Identifikation är med andra ord viktigt, inte främst för att peka finger utan för att möjliggöra dialog.

Ytterligare en viktig fråga är hur dolt och indirekt motstånd organiseras. Konkurrensforskningen och dess studier av pris-karteller och andra tysta samarbetsformer har gett vissa insikter, men många frågor kvarstår. En viktig fråga för framtida forskning är hur olika former av motstånd relaterar till varandra. I de fåtal studier av hur större företag motarbetar förändringar kan man se att formen för motstånd förändras över tid.¹¹ Det som börjar som öppet motstånd ändras till indirekt för att sedan bli dolt, medan det som börjar som dolt kan bli öppet och sedan indirekt. Hur och varför organisationer ändrar motståndsform är ytterligare ett intressant område för vidare studier.

Att känna till hur företag kan göra motstånd mot förändring är viktigt inte bara för dem som vill ge råd till företagsledare, utan kanske ännu viktigare för dem som vill driva igenom samhällsförändringar. Det är inte förrän vi förstår hur motstånd fungerar som det kan bemötas, och här har forskarna ett viktig roll genom att visa upp tyst motstånd. Genom att kartlägga och blottlägga agerande som syftar till att motverka förändring kan forskare bidra till att lyfta frågor till allmän genomlysning och därigenom göra storföretagens motstånd mer kostsamt. Genusstudier har på ett systematiskt vis exponerat tyst motstånd mot jämställdhetsarbete, och

därigenom försvårat olika former av motstånd och möjliggjort förändring.

Men forskare kan även användas i företagens tysta motstånd. Forskarnas roll är att ifrågasätta tidigare studier, och forskningens metod bygger i stor mån på tvivel. I vissa fall, till exempel inom tobaksindustrin, står det klart att forskare har missbrukat sin ställning för att

skapa tvivel utan sund vetenskaplig grund. En intressantare men också svårare avvägning gäller den forskning och de forskare som inte missbrukar sin ställning, men som trots det löper risken att bli en del av motståndet. Hur detta fungerar, och vad som kan göras åt detta, är en viktig fråga inför framtiden. ■

LITTERATUR

- [1] Edman, J. & Arora-Jonsson, S. (2022), Slander, shouts and silence: Incumbent resistance to disruptive logics. *Organization Theory* (April). s. 1-22
- [2] Bonneuil, C., Choquet, P.-L. & Franta, B. (2021), Early warnings and emerging environmental accountability: Total's responses to global warming, 1968–2021. *Global Environmental Change*. s. 1-10
- [3] Wright, C. & Nyberg, D. (2017), An inconvenient truth: How organizations translate climate change into business as usual. *Academy of Management Journal*, 60(5), s. 1633–1661.
- [4] Oreskes, N. & Conway, E. (2011), *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury.
- [5] Oreskes, N. (2015), The fact of uncertainty, the uncertainty of facts and the cultural resonance of doubt. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 373(2055), 20140455. s. 1-21
- [6] Keefe, P.R. (2021), *Empire of pain: The secret history of the Sackler dynasty*. Bond Street Books.
- [7] Edman, J. & Arora-Jonsson, S. (2022), Slander, shouts and silence: Incumbent resistance to disruptive logics. *Organization Theory* (April). s. 1-22
- [8] Brunsson, N. (2002), *The organization of hypocrisy*. Övers. N. Adler. (2 uppl.) Malmö: Liber.
- [9] Scott, J.C. (1987), *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- [10] Purdy, J.M. & Gray, B. (2009), Conflicting logics, mechanisms of diffusion, and multilevel dynamics in emerging institutional fields. *Academy of Management*, 52(2), s. 355–380.
- [11] Wright, C. & Nyberg, D. (2017), An inconvenient truth: How organizations translate climate change into business as usual. *Academy of Management Journal*, 60(5), 1633–1661.

KVINNOR I FÖRETAGSSTYRELSER – ÖKAR FORSKNINGEN OJÄMSTÄLLDHETEN?

DEN KOMPLEXA RELATIONEN MELLAN FORSKNING OM KVINNOR I STYRELSER OCH PRAKTISK VERKLIGHET: EN DISKUSSION OM UTMANINGAR OCH MÖJLIGHETER FÖR ÖKAD JÄMSTÄLLDHET.

CHRISTINA ÖBERG

Ställer vi rätt frågor när vi forskar om kvinnor i styrelser? Eller är det risk att vi snarare skapar skäl till fortsatt ojämställdhet med våra forskningsresultat? Medan ojämställdheten synes vara ett faktum, är det inte konsekvenser av ojämställdhet utan resultatet av att kvinnor finns i styrelserna som i stor utsträckning beforskas. Detta leder i sin tur till risken att kvinnor kopplas till särgruppsrepresentation snarare än representativitet i styrelser.

Det tog 160 år – fram till 2021 – innan en kvinna som grundat ett bolag satt kvar som vd när bolaget noterades. Kvinnor äger mindre än 1 procent av aktievärdet i de börsnoterade bolag de verkar i som ledning eller styrelse, medan de innehar 9 procent av ordförandeposterna och utgör 35 procent av styrelserna. I näringslivet som helhet är siffrorna ännu skevare avseende styrelserepresentation. Även om argumenten är många för att kvinnor

i större utsträckning ska starta och driva bolag, och trots att kvinnors entreprenörskap skulle leda till ökad tillväxt som ett viktigt politiskt argument, består ojämställdheten mellan män och kvinnor i företagande, företagsledning och styrelser. Dessa skillnader blir än större när vi ser till vilka näringar kvinnor finns representerade i. Av den tredjedel svenska börsbolag som saknar kvinnor i ledningsgruppen och de nio bolag som vare sig har kvinnor i ledningsgrupp eller styrelse, finns investmentbolag, läkemedelsföretag, teknikföretag och industriaktörer. Kvinnors entreprenörskap knyts i stället gärna till tjänstesektorn – vård, skola och annan serviceverksamhet – där personalintensiteten skapar en begränsad tillväxt- och effektiviseringspotential.

Specifikt kopplat till styrelser har argument lyfts för att dessa ska spegla samhället i stort eller vara representativa för företagspersonal. Ändå besitter kvinnor alltså bara 35 procent av börsens styrelseposter och 20 procent av posterna i näringslivet som helhet (det senare baserat på samtliga aktiebolag med minst två styrelseledamöter och en omsättning om minst 5 Mkr eller minst fem anställda).¹ Allbrihtrappor-ten² pekar på att kvinnor ofta är solitärer

i styrelser och att 60 procent av börsens bolag har en skev könsfördelning där ett kön – huvudsakligen män – representerade mer än 60 procent av styrelseposterna. Motsvarande siffra för samtliga aktiebolag är 84 procent³ (se diagram 1).

Forskningen har visat intresse för kvinnor i styrelser, lyft fram skillnader – där Sverige nämns som mer jämställt än många andra länder – och diskuterat konsekvenser av kvinnors styrelserepresentation. I forskningen lyfts särskilt följande kausala samband fram (se diagram 2):

- kvinnors påverkan på företagsekonomiska resultat
- kvinnors inverkan på företags hållbarhetsambitioner och etiska agerande
- kvinnors påverkan på innovation, strategi, kontroll och beslutsfattande.

och trots stora variationer i styrelserepresentation mellan olika sektorer. Vård och skola uppvisar exempelvis en överrepresentativitet (70 procent) av kvinnor i styrelserna, medan siffran för industri och tillverkning är 28 procent.⁴ Att resultat-, effektiviserings- och tillväxtpotentialen mellan dessa sektorer skiljer sig åt torde vara otvetydigt, men det missas lätt i studier om kvinnors resultatpåverkan där skillnader mellan sektorer normalt inte undersöks. När det gäller hållbarhet synes det råda relativ konsensus i forskningen om att kvinnor i styrelsen medför ett större fokus på hållbarhet, lägre risk för bedrägerier och större trolighet att välörenhet ses som viktigt. Strategi, innovation och kontroll pekar på att med kvinnor i styrelsen ökar svårigheten att fatta beslut

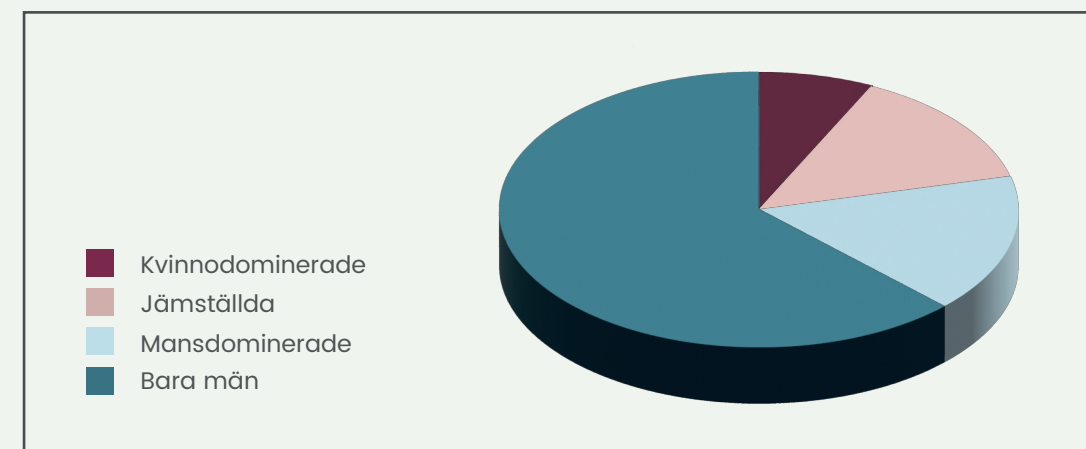

DIAGRAM 1 Kvinnor och män i styrelser. Avser samtliga svenska aktiebolag med minst två styrelseledamöter och en omsättning om minst 5 Mkr eller minst fem anställda (N = 59 044 bolag). Jämställda styrelser innebär att inget kön har mindre än 40 procent av styrelsepositionerna i bolaget. Uppgift saknas för styrelser med bara kvinnor; dessa inkluderas i kvinnodominerade styrelser i diagrammet. Data baserat på Almi (2022).

När det gäller företags ekonomiska resultat (inklusive omsättning och aktieutveckling) pekar forskningen i flera fall på att kvinnor påverkar resultatet negativt (dock med variationer mellan studier där positiv resultatpåverkan och inkonklusivitet lyfts fram). Den negativa resultatpåverkan fastställs utan att ta hänsyn till olika sektors skilda förutsättningar för tillväxt, effektivitet och finansiella struktur,

samtidigt som riskbenägenheten minskar.

Det intressanta är dock inte dessa resultat i sig, utan hur de porträtterar kvinnor i företagsstyrelser och vilka konsekvenser resultaten får i näringslivet. Utgångspunkten är å ena sidan ett antal egenskaper som tillskrivs kvinnor – eller kvinnor i styrelser – och å andra sidan ett antal konsekvenser av att kvinnor skulle vara annorlunda än män i sitt styrelsearbete. När det

gäller egenskaperna indikerar dessa alltså en ovilja att ta risker och en mer etisk orientering. När det gäller konsekvenser utgörs dessa av hur kvinnor i styrelser medför de annorlunda utfallen i resultat, hållbarhetsfokus, tempo i beslutsfattande och strategi som beskrivits ovan. I ett

och subintressen och avvikande resultat, hållbarhetsorientering eller strategier. Forskningen missar därmed en allvarlig poäng, och när forskningen får slagsida åt att beskriva kvinnor som annorlunda än män finns risk att vi snarare underblåser än motverkar den utveckling som rapporteras

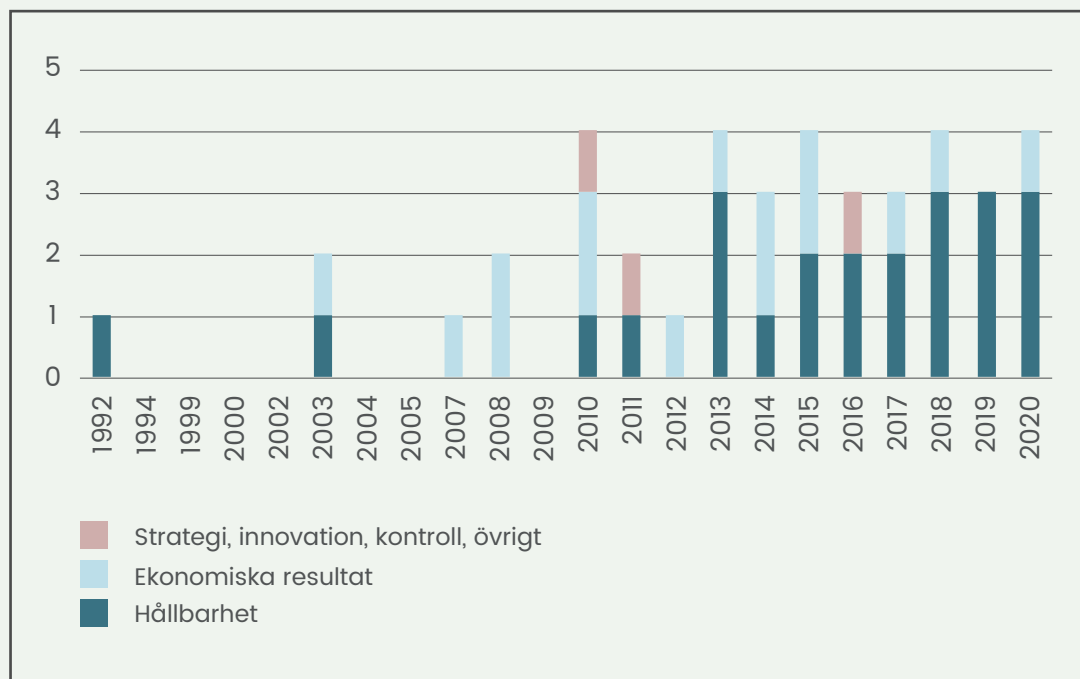

DIAGRAM 2 Kausalitetsstudiers fokus fördelade per år (N = 41). En kausalitetsstudie utgörs av forskning som beskriver orsak–verkan–samband, här med kvinnor i styrelsen som orsaksvariabel för att förklara hur bolag med kvinnor i styrelser har annorlunda resultat etcetera än bolag där bara män eller en övervikt av män finns i styrelsen.⁵ För detaljer om litteraturgenomgångens stegvisa urval och förteckning av artiklar, se Öberg (2021). (Studien handlar om eventuell förekomst av forskning om kvinnors styrelsekopplingar, medan de identifierade artiklarna i dess initiala litteraturgenomgång utgjort underlag för att ta fram data om vilka kausala samband som litteraturen om kvinnor i styrelser beskriver.)

tidevarv av allt större fokus på hållbarhet och långsiktiga snarare än kortsiktiga intressen, torde kvinnor i företagsstyrelser därmed representera en kompletterande ståndpunkt, medan den negativa resultatpåverkan lyfts fram som skäl att inte inkludera kvinnor i styrelser. Skillnaderna som litteraturen tillskriver kvinnor är dock långt mer komplexa än så.

Fokus hamnar nämligen på vad som händer när kvinnor ingår i en styrelse. Inte på att representationen är ojämsställd. Argumentet blir inte att skapa jämställda styrelser, utan att kvinnor representerar sär-

med låga representationer för kvinnor.

Styrelserepresentation handlar om att företräda företagets aktieägare. Det är därmed endast om ägarna önskar värna vinst eller hållbarhet som kvinnor – men även män! – i styrelsen torde göra sitt jobb. Valet av styrelse är ett kollektivt beslut. Det handlar inte om att vissa aktieägare tar fram sin styrelserepresentant och andra sin. Det handlar inte heller om att andra intressenter väljer sina representanter – bortom företagets personalrepresentanter. I stället handlar det om att styrelsen som sådan ska representera aktieägarna

“DET INTRESSANTA ÄR DOCK INTE DESSA RESULTAT I SIG, UTAN HUR DE PORTRÄTTERAR KVINNOR I FÖRETAGSSTYRELSER OCH VILKA KONSEKVENSER RESULTATEN FÅR I NÄRINGSLIVET.”

som helhet. Skillnader mellan olika subgrupper inom en styrelse blir därmed en komplex konsekvens. Av de artiklar som ligger till grund för min litteraturgenomgång återfinns två som diskuterar synen på kvinnor i styrelser. Nielsen och Huse⁶ resonerar kring hur kvinnor representerar andra värden än män och att dessa påverkar företags strategiarbete. Intressant här för den vidare diskussionen är hur stereotypa bilder av kvinnor som annorlunda synes påverka deras inflytande i styrelserummet negativt. Adams och Funk⁷ framhåller att kvinnor är mer tillmötesgående, mer oroade över omvärlden och mindre maktfokuserade än män. Just detta med makt är i sin tur intressant kopplat till kvinnor i styrelser. Om vi följer detta resonemang vidare skulle detta innebära att kvinnor eventuellt gör avkall på sitt inflytande till förmån för andra intressen, medan Niensens och Huses argumentation för med sig att kvinnor aktivt motarbetas – eller åtminstone inte får det inflytande de numerärt representerar – baserat på att de föreställs representera avvikande intressen eller egenskaper. Fortsätter vi dessa tankegångar har forskningen pekat på hur kvinnor inte har ett proportionerligt inflytande i styrelserummet. I stället behöver de uppnå ett visst antal styrelseposter – uttryckt som ”regeln om tre (kvinnor i styrelsen)” respektive ”kritisk massa”.⁸ I sin tur och som fortsatt resonemang framhåller därmed litteraturen att kvinnor i styrelser inte kan förklara ett bättre eller sämre resultat, ett större eller mindre hållbarhetsfokus eller ett annorlunda innovations- och strategiarbete i sak eller genomförande. De har inte det inflytandet. I alla fall, och om vi ser till definitionen av ojämsställda bolagsstyrelser, inte i 84 procent av företagen i Sverige! Återigen finns det undantag i forskningen som faktiskt fastställer inflytande på resultat, hållbarhet etcetera, baserat på just kritisk massa eller en viss proportion kvinnor i styrelsen, men resultaten blir alltmer tvetydiga. Lagg därtill

till att kvinnor i styrelser ibland beskrivs som en särart som inte alls liknar kvinnor i allmänhet. Cirkelresonemanget springer i dubbla och trippla loopar när forskningen försöker fånga detta i kausalitetsstudier.

Vi står därmed inför faktum: kvinnor i styrelser förknippas genom forskningen med annorlunda utfall, med egenskaper som skiljer dem från män och med frågor som tyder på att de inte har det inflytande deras representationsskap ger. Motsägelsefullt, kan det tyckas. Men problemet ligger kanske främst i problemformuleringen i sig. Låt oss återknyta till skälen för kvinnor i företagsstyrelser i form av hur företagsstyrelser ska vara sammansatta så att de speglar samhället i stort eller blir representativa för företags personal. Att förvänta sig att kvinnor därmed representerar andra intressenter än aktieägarnas, och att det medför att företagets resultat blir annorlunda – bättre eller sämre – än om bara män finns i styrelsen, innebär just det: att kvinnor som annorlunda förstärks i och med kausalitetsstudier om kvinnor i företagsstyrelser. Uttryckt på ett annat sätt: det borde räcka att kvinnor finns representerade i styrelser för att på så vis återspegla samhällets strukturer och företags personalsammansättning. Förväntan att de ska driva en annan agenda för att de får vara med i styrelserummet blir problematisk och cementerande när det gäller stereotypisering, förväntansvärden och i slutändan kanske till och med det inflytande kvinnor faktiskt får i styrelserummet.

Vart för det här oss? Att kvinnor för att bli invalda i styrelser behöver representera sär- eller subgruppsintressen som inte reflekterar aktieägarna, men som därmed också gör dem till en särgrupp i styrelserummet och som innebär att representationsskapet sätts ur spel för att spegla förväntningar och stereotyper? Medan kvinnors styrelserrepresentation argumenterats för som ett sätt att spegla sammansättningen mellan män och kvinnor i samhället, företagsvärlden eller det

enskilda företaget, innebär litteraturens kausalitetsstudier paradoxalt att kvinnor särbehandlas i litteraturen och belyses med andra kravbilder än män i styrelser. Fokuset på förekomsten av kvinnor i styrelser snarare än ojämsställt sammansatta styrelser skapar delvis detta. Resultaten om skillnader och negativa resultat riskerar vid sin omsättning i praktiken att leda till en fortsatt, eller till och med ökad, ojämsställdhet. Rapporterna om styrelserrepresentation pekar på en dans med svåra steg när det handlar om att minska skevheterna i styrelsernas sammansättningar.

Siffrorna går inte entydigt åt ett – eller rätt – håll. Forskningen torde behöva en omfokusering kring frågor om ojämsställdhetens konsekvenser snarare än orsak-verkan-resonemang om förekomsten av kvinnor i styrelser. Och vi behöver påminna oss om att detta att spegla en samhälls- eller personell sammansättning inte innebär ett antagande om en representation av olika subgrupper och än mindre att egenskaper stereotypiskt distribueras mellan representerande parter och de personer vars sammansättning de avser återspegla. ■

LITTERATUR

- [1] Almi (2022, mars), Styrelsekartläggningen.
- [2] Allbrightrapporten (2021), Kvinnor trotsar pandemin. Stockholm: Allbright.
- [3] Almi (2022, mars), Styrelsekartläggningen.
- [4] Almi (2022, mars), Styrelsekartläggningen.
- [5] Öberg, C. (2021), Women on board: The disregarded issue of board interlocks. *Gender in Management: An International Journal*, 36(1), s. 39–60.
- [6] Nielsen, S. & Huse, M. (2010), Women directors' contribution to board decision-making and strategic involvement: The role of equality perception. *European Management Review*, 7(1), s. 16–29.
- [7] Adams, R. & Funk, P. (2012), Beyond the glass ceiling: Does gender matter? *Management Science*, 58(2), s. 219–235.
- [8] Joecks, J., Pull, K. & Vetter, K. (2013), Gender diversity in the boardroom and firm performance: What exactly constitutes a "critical mass"? *Journal of Business Ethics*, 118(1), s. 61–72.

CIRKULÄR ÄR INTE SYNONYMT MED HÅLLBAR

DEN CIRKULÄRA EKONOMIN, SOM HYLAS SOM VÄGEN MOT HÅLLBARHET, STÅR INFÖR ALLVARLIGA FRÅGOR KRING DESS VERKLIGA FÖRMÅGA ATT ELIMINERA LINJÄRITET.

HERVÉ CORVELLEC & ALISON STOWELL

Anhängare av den cirkulära ekonomin lyfter fram den som en väg mot hållbarhet. Men de fysikaliska lagar som styr energi och material, avfallens sociala och tekniska komplexitet och hindren för att om-sätta cirkulära principer i praktik väcker allvarliga frågor om den cirkulära ekonomins och de cirkulära affärsmodellernas förmåga att fasa ut linjäriteten, eliminera dess negativa miljöpåverkan och erbjuda en väg mot hållbarhet. Företrädare för den cirkulära ekonomin har rätt när de pekar på linjäritet som ett nyckelproblem i dagens ekonomi. Det innebär dock inte att cirkulärt är hållbart.

Under de senaste tio åren har den cirkulära ekonomin utvecklats till en global modell för miljö- och industripolitik. Europeiska kommissionen hävdar till exempel att "EU:s övergång till en cirkulär ekonomi kommer att minska trycket på naturresurser och skapa hållbar tillväxt

och arbetstillfällen" och att den är "en förutsättning för att uppnå EU:s mål om klimatneutralitet 2050 och för att stoppa förlusten av biologisk mångfald".¹ Liknande påståenden finns i företagsvärlden. Ellen MacArthur-stiftelsen förklarar att den cirkulära ekonomin är "ett ramverk för systemlösningar som tar itu med globala utmaningar som klimatförändringar, förlust av biologisk mångfald, avfall och föroreningar"² och kan regenerera naturen. I Sverige är Ikea och H&M bara två av många företag som menar att deras väg mot hållbarhet går via den cirkulära ekonomin.

Cirkularitet är mer än återvinning, reparation, rekonditionering eller återanvändning. Den innefattar även delning via plattformar och affärsmodeller där ägande ersätts av tillgång till en tjänst. En systematisk syntes av litteratur och praktikers erfarenheter landade i följande definition:

"Förespråkarna för den cirkulära ekonomin tenderar att försköna den cirkulära framtiden."

Den cirkulära ekonomin är ett ekonomiskt system som syftar till noll avfall och noll föroreningar under materialets hela livscykel, från miljöutvinning till industriell omvandling och till slutkonsument, och som gäller alla berörda ekosystem. När materialets livstid är slut återgår det antingen till en industriell process eller, om det rör sig om behandlade organiska restprodukter, till miljön och kretsloppet. Det skapar värde på makro-, meso- och mikronivåer och utnyttjar till fullo hållbarhetskonceptet. De energikällor som används är rena och förnybara. Resursanvändningen och resursförbrukningen är effektiva. Myndigheter och ansvarsfulla konsumenter spelar en aktiv roll för att säkerställa att systemet långsiktigt fungerar korrekt.³

Genom att vända ryggen mot den rådande utvinning–produktion–distribution–konsumtion–avfall-ekonomin ska den cirkulära ekonomin kombinera tillväxt med respekt för planetens gränser. Det låter lovande. Men en kritisk läsning av litteraturen visar att det i bästa fall bara är ett antagande att det finns en likvärdighet mellan en cirkulär och en hållbar ekonomi.⁴

Det första skälet att ifrågasätta likhets-tecknet mellan hållbar och cirkulär kommer sig av att en cirkulär övergång inte eliminerar behovet av energiproduktion, utvinning av nytt material och avfallshantering – tre basverksamheter med stor miljöpåverkan. Strängt taget kan ingen ekonomi någonsin vara helt cirkulär. När Ellen MacArthur-stiftelsen framställer den cirkulära ekonomin som en balans mellan biologiska och industriella processer åsidosätter den att återvinning kräver energi, aldrig är fullständig och genererar avfall. Utvecklingen av återvinning, återanvändning, återtillverkning och renovering kan minska behovet av utvinning av vissa material, men kommer inte att eliminera detta behov. Cirkulära verksamheter kommer på sin höjd fördröja, ändra och omorientera en del av avfallsproduktionen.

En cirkulär ekonomi kan bara bli lika hållbar som den energimix som den använder. Medvetna om dessa hinder föredrar därför många forskare att skriva om den cirkulära ekonomins potentiella bidrag till en hållbar utveckling. Den cirkulära ekonomins hållbarhet reduceras till en möjlighet.

Det andra skälet har att göra med att det finns en brist på tillförlitliga mätverktyg för olika cirkulära verksamheter. Existerande mätverktyg fokuserar på återvinning, hantering i slutet av livscykeln eller återtillverkning. Få indikatorer tar hänsyn till demontering, förlängning av livslängden, avfallshantering, resurseffektivitet eller återanvändning. Det finns en risk för att redovisade materialbesparingar sker på bekostnad av sådana som inte redovisas. Cirkulära mätverktyg missar att återvunnet material som regel är av sämre kvaliteten än det ursprungliga, vilket ger en ungefärlig bild av återvinningens miljöpåverkan under flera cykler. De förbiser också att en lägre efterfrågan och lägre priser på vissa material kan innebära en ökad efterfråga av andra material. Cirkulära mätningar ignorerar även den nuvarande och framtida effekten av förbrukade material som lagras i form av prylar och infrastrukturer. Att mäta miljöpåverkan från globala värdekedjor – i den mån dessa över huvud taget är cirkulära – är dessutom särskilt utmanande. Det gör att påståenden om cirkularitetens miljömässiga hållbarhet inte kan styrkas.

Ännu mer problematiskt är att cirkulära mätningar inte fångar de sociala dimensionerna av hållbarhet. Arbetslivet, mänskliga rättigheter och välfärd har knappast integrerats i cirkulära praktiker och hur de mäts. Detsamma gäller kundernas förlorade kontroll när ägande ersätts med tillgång, risken med begagnade material eller produkter, bördan av att lämna tillbaka saker eller ansvara för avfall, eller hoten att övervakas när material och saker systematiskt ska spåras. Om viktiga dimensioner av social hållbarhet förbises kan

mätningar av cirkularitet leda till en underskattning av negativa sociala effekter. Den cirkulära ekonomin lutar åt en snäv förståelse av hållbarhet som fokuserar på vad som är tekniskt genomförbart, miljömässigt mätbart och ekonomiskt lönsamt.

Ett tredje skäl till att en övergång till den cirkulära ekonomin inte nödvändigtvis kan stå för hållbarhet är att dessa påståenden bygger på antagandet att en tillväxt av cirkulära lösningar kommer att fasa ut befintliga ohållbara linjära metoder. Men ett sådant antagande är tveksamt. Det finns inga garantier för att en utveckling av cirkulära verksamheter också gör att linjära verksamheter fasas ut. De två kan mycket

tvivla på de cirkulära lösningarnas förmåga att vara mer attraktiva än sina linjära konkurrenter när det gäller pris, kundvärde, bekvämlighet och tillförlitlighet. Och eftersom cirkularitet står för endast 8,6 procent av den globala ekonomin är det ändå en mycket lång väg kvar för den cirkulära ekonomin att fasa ut linjäritet, inte minst då den linjära ekonomin fortsätter att växa under tiden.⁶

På efterfrågesidan finns det en brist på kunskap om cirkulär ekonomi, en osäkerhet inför vad det krävs från kundens sida samt en låg betalningsvilja för produkter med en hög andel återvunnet innehåll. Dessa hinder begränsar cirkulära

tvivla på den cirkulära ekonomins förmåga att skapa hållbarhet. Ett fortsatt behov av energi och produktion av avfall, oklara miljöeffekter och en obevisad förmåga att ersätta linjäritet är bara några av hindren för en sådan utveckling. Och att flera företag som ägnar sig åt cirkulär produktutveckling gör det inom avskilda delar av sin verksamhet och utan att påverka kärnan i verksamheten tyder på att den cirkulära ekonomin kan utvecklas parallellt med den linjära ekonomin i stället för att ersätta den.⁷

Cirkulär ekonomi är varken ett nödvändigt eller tillräckligt villkor för hållbarhet. Det är ett tillväxtprojekt som

är mycket mindre revolutionerande än vad förespråkarna antyder. I bästa fall är dess bidrag till hållbarheten en möjlighet: ett uttryck för hopp om att kunna utveckla en ekonomi som växer inom planetens fysiska gränser. I värsta fall är den cirkulära ekonomin ett sätt för företagen att ta ett starkt grepp om hållbarhetsagendan och avleda från mer radikala lösningar, som att ohållbar verksamhet inte tillåts att drivas vidare.

Cirkulär är inte en synonym till, eller ens ett substitut för, hållbarhet. Därför bör man undvika att ge grönt ljus till precis allt som kallas cirkulärt. ■

”Den cirkulära ekonomin lutar åt en snäv förståelse av hållbarhet som fokuserar på vad som är tekniskt genomförbart, miljömässigt mätbart och ekonomiskt lönsamt.”

väl samexistera sida vid sida där den cirkulära ekonomin slutar som ett innovativt komplement till den linjära. Ett sådant scenario skulle bara göra ekonomin större, inte mer hållbar. Om cirkulära verksamheter inte fasar ut linjära verksamheter kommer de sistnämndas skadliga inverkan på miljön att kvarstå, och fördelarna med den cirkulära ekonomin kommer i bästa fall att förbli marginella medan den systematiska resursslöseri som kännetecknar dagens linjära ekonomi fortsätter.

På utbudssidan finns det många barriärer för utvecklingen av cirkulära produkter och cirkulära affärsmodeller. Dessa begränsar i sig kapaciteten att utveckla ett konkurrenskraftigt cirkulärt utbud. Cirkulära lösningar tenderar att innehålla kostsamma åtaganden som inte kompenseras av extra inkomster. Detta är kostnader som inte drabbar linjära lösningar, eftersom de linjära lösningarna rutinmässigt har externaliserat dem, det vill säga lagt kostnaderna på någon annan, till exempel framtida generationer.⁵ Man kan därför

produkters förmåga att attrahera fler än nischkunderna. Mer allmänt verkar förespråkarna för en övergång till cirkulär konsumtion underskatta omfattningen och radikaliteten av den förändring av konsumtionspraktiken som skulle krävas, till exempel för att komma bort från konventionellt ägande av varor eller minska dagens förkärlek för det som är nytt. Förespråkarna för den cirkulära ekonomin tenderar att försköna den cirkulära framtiden och underskatta att den framtiden kan även innebära en systematisk övervakning av kunderna, nya typer av exkluderingar och därför kraftiga motståndsuttryck.

Sammanfattningsvis framställs den cirkulära ekonomin som en kritik av den linjära ekonomin med förmåga att kombinera tillväxt med hållbarhet. Diagnosen att linjäritet är ohållbart är korrekt. Vår planet klarar inte mer av den nuvarande genomströmningen av material och energi, särskilt inte om fler ska åtnjuta det materiella välbefinnande som de rikare delarna av världen åtnjuter. Men det finns skäl att

LITTERATUR

- [1] European Commission (2021), Circular economy action plan. Brussels: Directorate-General for Environment. Författarnas översättning.
- [2] Ellen MacArthur Foundation (2017), Circular economy introduction: What is a circular economy? Cowes, Isle of Wight: Ellen MacArthur Foundation. Vår översättning.
- [3] Nobre, G.C. & Tavares, E. (2021), The quest for a circular economy final definition: A scientific perspective. *Journal of Cleaner Production*, 314, 127973, s. 10. Författarnas översättning.
- [4] Corvellec, H., Stowell Alison, F. & Johansson, N. (2022), Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 26(2), s. 421–432.
- [5] Linder, M. & Williander, M. (2017), Circular business model innovation: Inherent uncertainties. *Business Strategy and the Environment*, 26, s. 182–196.
- [6] Circularity Gap Report (2021), <https://www.circularity-gap.world/2021>.
- [7] Stål, H.I. & Corvellec, H. (2022), Organizing means–ends decoupling: Core–compartment separations in fast fashion. *Business & Society*, 61(4), s. 857–885.

FÖRETAGET I ETT NYTT STRATEGISKT LANDSKAP – ATT TA KONTROLL ÖVER MATERIALFLÖDET

GENOM ATT UTFORSKA DE SENASTE FRAMSTEGEN INOM NÄRINGSLÄRA OCH DJURHÅLLNING HAR FORSKARE UPPTÄCKT EN NY STRATEGI FÖR ATT FÖRBÄTTRA DJURENS VÄLMÅENDE OCH PRODUKTIVITET.

KJELL MÅRTENSSON

Naturvetenskaplig forskning visar med allt större tydlighet att många av naturens processer är starkt hotade. När miljöutmaningarna ökar, ökar också kraven på företagen att minska sin belastning på naturen. Företagets belastning på naturen uppstår framför allt genom de materialflöden som skapas kring företagets verksamhet. Genom att förändra materialflödenas innehåll, storlek och hastighet kan företagets belastning

på naturen minska. I den här artikeln visar jag hur företaget kan förändra sitt materialflöde i fyra sammankopplade steg: från yttre till inre värdekedjor, från linjära flöden till kretslopp, från färdiga systemlösningar till egen systeminnovation samt från affärsförbindelser till intressenätverk. Stegen är hämtade ur en fallstudie av jordbruksföretaget Wapnö, som förändrat sina materialflöden genom att gå från att vara råvaruleverantör till att förädla råvaran till konsumentprodukter.

Det finns minst tre skäl till att välja ett jordbruksföretag för att studera en omställning mot hållbarhet. För det första är vi alla beroende av livsmedel och har därmed ett intresse av hur livsmedelsföretagen producerar den mat vi äter. För det andra har dagens livsmedelsproduktion stor inverkan på naturen i form av klimatförändringar, övergödning av sjöar och hav, minskning av biodiversitet samt utarmning av jordbruksmarker. En förändrad livsmedelsproduktion är därmed en viktig

pusselbit i arbetet för en mer hållbar utveckling. För det tredje har ett livsmedelsföretag många komplexa relationer inte bara till naturen, utan också till lagstiftning, leverantörer och kunder. Precis som alla andra

branscher präglas livsmedelsbranschen av specifika förutsättningar. Jag menar dock att idéer och lärdomar från fallet Wapnö kan överföras till företag i andra branscher, vilket kommer att tydliggöras när de fyra förändringsstegen diskuteras senare i texten.

Wapnö gård ligger strax utanför Halmstad

och är en av Sveriges största producenter av mjölk och kött. Företaget har under mer än tjugo år genomgått en förändring av hela sin verksamhet. Från att ha varit en råvaruproducent, som levererat mjölk till stora mejerier, är Wapnö i dag ett företag som omfattar djurhållning, odling, gårdsmejeri, gårdsbryggeri, mälteri, charkuteri, gårdsbutik, växthus och biogasanläggning. Inom företaget finns också en hotellverksamhet med restaurang och möteslokaler för

”Att gå från färdiga systemlösningar till egen systeminnovation är kännetecknande för hela förändringsprocessen inom Wapnö.”

konferenser. Precis som förändringsförlopp i många företag har förändringsarbetet inom Wapnö varit en ständigt pågående process, där idéer har påverkats av uppdykande händelser i omgivningen.

Visionen om att utveckla en egen förädling av mjölken till konsumentprodukter växte fram i ett ansträngt ekonomiskt läge där ett av alternativen var att upphöra med att producera mjölk.

Förändringen från yttre till inre värdekedjor startade i visionen om att bryta rollen som råvaruleverantör i ett industriellt produktionsmönster och i stället bygga upp en intern förädlingskedja. Processen startade när Wapnö inledde ett samarbete med ett mindre mejeri. När detta mejeri köptes upp av en av de stora aktörerna inom mejeriområdet, var ledningen inom Wapnö tvungen att finna nya lösningar för att förändra verksamheten. I stället för att söka upp ett annat mindre mejeri att leverera till, bestämde sig ledningen för en mer innovativ lösning: att köpa ett eget mejeri från ett konkursbo. En tid efter inköpet av mejeriet öppnades möjligheten att köpa ett ysteri från ett danskt företag, som också hade gått i konkurs. Båda dessa köp stämde in på visionen att bryta sig loss från att vara råvaruproducent. Nu hade företaget kontroll över hela förädlingsprocessen från mjölk till färdiga konsumentprodukter, och därmed bättre kontroll över materialflödet och sin påverkan på naturen.

En viktig aspekt av förändringen var ledningens förmåga att både möta och ta vara på händelser i omgivningen. Det är också tydligt att genomförandet av visionen om att lämna rollen som råvaruleverantör i ett industriellt produktionsmönster förändrades allteftersom nya möjligheter dök upp i omgivningen. Huvudmålet förblev det samma, men vägen mot målet förändrades i ljuset av nya hot och möjligheter.

I och med att den interna värdekedjan var på plats kunde en större del av materialflödet än tidigare styras internt.

Möjligheten att använda gårdens egna resurser så effektivt som möjligt blev en allt viktigare del av förändringsstrategin. Efter hand vidgades visionen och målet blev att verksamheten skulle bli en del av det ekologiska systemet. Nästa steg för att nå det målet blev att skapa kretslopp av tidigare linjära flöden av material. För att göra detta riktade Wapnö in sig på sina två viktigaste resurser: marken och korna. Gödseln från korna blev en viktig resurs för att skapa energi, och för att kunna nyttja denna resurs byggde Wapnö en biogasanläggning. Eftersom de olika produktionsanläggningarna ligger nära varandra kan gödseln från korna pumpas över till biogasanläggningen när den fortfarande är varm, vilket bidrar till att höja effektiviteten. I biogasanläggningen rötas gödseln från korna tillsammans med organiskt avfall från restaurangen och gårdsbutiken. I denna process framställs högvärdig, förnyelsebar energi, som täcker cirka 90 procent av gårdens behov av värme, kyla och el. Biogasanläggningen förändrade materialflödet kring företagets energibehov radikalt. I stället för att köpa in energi producerat i linjära flöden, gjorde omställningen det möjligt att minska materialflödena och skapa interna kretslopp inom den egna verksamheten.

När gödseln rötats i biogasanläggningen används densom näring till odlingen. Genom att pumpa ut denna högvärdiga näring i rör och sedan lägga ut den med maskin minskas traktorkörningen med cirka 3 000 mil per år. Näringsämnen lagras i samlingsbehållare som har en lagringskapacitet för tolv månaders förbrukning. Detta gör vdet möjligt att sprida gödseln vid en tidpunkt som är optimal både för naturen och för ekonomin.

Gödseln är således stommen i två kretslopp, dels för att producera energi, dels för

att återföra näring till odlingssystemet. Förutom dessa två kretslopp har Wapnö också skapat ett kretslopp kring produktionen av kraftfoder för gårdens mjölkkor. Tidigare köpte företaget in kraftfoder, men i dag odlar Wapnö sitt eget kraftfoder i form av raps. För att rapsen ska vara lämpligt foder till korna krävs dock att oljan pressas ur rapsen. En del av rapsoljan transformeras till biodiesel och används till traktorer och transportfordon som komplement till fossila bränslen. En annan del säljs som rapsolja i den egna butiken. Även om rapsoljan i dag täcker endast en liten del av de stora mängder fossildiesel som går åt för traktorkörning och transporter av varor ut till livsmedelsbutiker, visar kretsloppet rapsfoder-biodiesel-matolja på riktningen att ta vara på alla resurser som finns inom den egna gården.

Steget att gå från linjära flöden till kretslopp visar hur Wapnö söker olika sätt att effektivisera materialflödet i förhållande till naturen. Och förändringen ger konkreta effekter: livscykelanalyser visar att mjölken från Wapnö ger upphov till en tredjedel av det koldioxidutsläpp som mjölken från en normalsvensk gård ger.

Att gå från färdiga systemlösningar till egen systeminnovation är kännetecknande för hela förändringsprocessen inom Wapnö, men det accentuerades vid uppförandet av biogasanläggningen. I stället för att upphandla befintliga systemlösningar bestämde sig företagsledningen för att utveckla ett eget produktionssystem. Anledningen var att de biogasanläggningar som fanns att upphandla inte utnyttjade de egna resurserna på bästa sätt. I stället engagerades lokala företag i projektet, och tillsammans sökte parterna sig fram till nya lösningar. Genom att välja en egen lösning utmanade Wapnö den etablerade kunskapen

”För att lyckas krävs dock att förändringsarbetet integreras i företagets alla delar. från vision till den dagliga verksamheten.”

om hur en biogasanläggning skulle konstrueras. Det innebar att det tog längre tid att genomföra projektet än om man hade köpt en färdig lösning. Resultatet blev dock en anläggning med bättre prestanda än etablerade anläggningar, vilket innebär att gödsel och annat organiskt avfall utnyttjas mer effektivt. Genom att driva projektet i ett nätverk utvecklades också nya kunskaper och kompetenser kring biogasanläggningar både inom Wapnö och i de andra företagen i nätverket.

Wapnö har genomgått en stor omställning som har påverkat företagets alla delar. En viktig del av förändringsprocessen är att företaget har gått från affärsförbindelser till att utveckla verksamheten i nätverkskonstellationer. Utvecklingen av biogasanläggningen är ett bra exempel också på det. Som beskrivits ovan konstruerades anläggningen tillsammans med lokala företagare, som genom en ”trial-and-error-process” tillsammans skapade kunskaper och kompetenser samtidigt som biogasanläggningen uppfördes. Också finansieringen av anläggningen var beroende av nya nätverkskonstellationer. Förutom statligt stöd och egna medel utvecklade Wapnö en ny typ av finansiering: ”kretsloppslån”. Kretsloppslånen innebär att konsumenter och företag lånar ut kapital till Wapnö. Wapnö betalar sedan årligen amortering och ränta in natura genom produkter i Wapnöns butik. På så sätt skapas täta nätverk mellan företaget och dess kunder och intressenter.

Vad kan vi lära från förändringsprocessen inom Wapnö? Jag vill inte påstå att Wapnö löst alla problem, eftersom det finns mer kvar att göra men företaget har tagit flera viktiga steg mot hållbarhet. Förändringsprocessen inom Wapnö är intressant eftersom den visar hur ett företag kan söka vägar mot minskad belastning på naturen. Erfarenheter från miljöstrategiskt arbete i många företag visar att arbetet inte alltid utgår från en bedömning av helheten. För att öka effektiviteten med arbetet att minska

materialflödets påverkan på naturen, krävs därför att företag analyserar affärsidéns relation till naturen och söker sätt att förändra även grundläggande strukturer.

Flöden av material och energi kan minska genom återanvändningssystem. Det är inte helt vågat att anta att det finns en stor potential inom många branscher att ta vara på material och energi och utveckla kretslopp av linjära flöden genom återanvändningssystem, till exempel inom byggbranschen, återanvändning av överskottsvärme från många industriföretag, återanvändning av plåt till kylskåp, spisar, och så vidare. Återvinningssystem för både plåt och glas är etablerat, men återanvändningssystem av till exempel plåt ställer krav både på att utveckla nya värdekedjor och finansieringssätt. Vatten kan återanvändas genom recirkulationssystem och avföring från toaletter kan bli biogas och näring till odling. Det finns således flera sätt att sluta kretslopp, både inom företag och i samverkan mellan olika aktörer. Det största hindret för sådana förändringar är förmodligen att bryta invanda mönster och hitta nya sätt att utnyttja resurser.

Sammanfattningsvis kan vi alltså se hur företag stegvis kan förändra sina materialflöden och på så sätt minska sin belastning på naturen. För att lyckas krävs dock att förändringsarbetet integreras i företagets alla delar: från vision till den dagliga verksamheten. På så sätt kan det enskilda företagets förändringsarbete också bidra till större systemförändringar och samhällets hållbara utveckling. En slutsats vi kan dra från Wapnö-fallet är att en verksamhets relation till naturen är beroende av hur värdeprocesserna utformas och förmågan att minska materialflödet genom att bryta linjära flöden och skapa kretslopp. ■

NÄR KONTORSARBETARE BLEV DISTANSARBETARE: KOLLEGIALA RELATIONER UNDER PANDEMIN

EN RAD FÖRÄNDRINGAR I HUR KOLLEGOR RELATERAR TILL VARANDRA NÄR ARBETET FLYTTAR BAKOM SKÄRMEN FRAMKOMMER I STUDIEN.

MALIN ESPERSSON, ALINA LIDÉN & ULRIKA WESTRUP

Det pågår en livlig diskussion om den post-pandemiska arbetsplatsen. Många medarbetare uttrycker förväntningar om att få fortsätta arbeta helt eller delvis på distans även efter covid-19-pandemin. Den stora efterfrågan på distansarbete överlappar med en önskan om självbestämmande och ökad flexibilitet i den egna arbets-situationen. Möjligheten att arbeta på distans, åtminstone delvis, kommer sannolikt att finnas kvar i många organisationer och bli "det nya normala". Men vad händer med de kollegiala relationerna när allt fler väljer att arbeta på distans och de individuella förväntningarna får styra?

Distansarbete blev vanligt under pandemin då ett stort antal medarbetare arbetade hemifrån¹. Kontorsarbetare blev plötsligt distansarbetare. Distansarbetet var inte något organisationer eller individer önskade utan påtvingat av yttre omständigheter. Övergången från att fysiskt möta sina kollegor på plats, till att endast interagera online, var hastig och stressande för många

medarbetare. Överlag ansågs dock distansarbetet fungera väl.² En slutsats som kan dras från denna relativt korta tidsperiod är att många medarbetare har klarat övergången från kontorsarbete till distansarbete, och att flera önskar möjligheten att fortsätta arbeta hemifrån. Men vilka lärdomar finns om hur de kollegiala relationerna förändrades? Tidigare arbetslivsforskning visar att fungerande sociala relationer på arbetsplatsen är avgörande för välbefinnande på jobbet. Det är också avgörande för arbetstillfredsställelse, lärande och förstärkning av den professionella identiteten, vilket ligger till grund för arbetsgemenskap.³ När medarbetare som dagligen träffas på jobbet blir fysiskt åtskilda från varandra, förändras förutsättningarna för deras sociala relationer. Medarbetarna behöver hitta nya strategier för hur de ska förhålla sig till, och ha kontakt med, sina kollegor.

En rad förändringar i hur kollegor relaterar till varandra när arbetet flyttar bakom

skärmen framkommer i studien. De vittnar om försök att ersätta den fysiska samvaron på arbetsplatsen med digitala lösningar. Till exempel har fikan blivit digital. Detta har skett antingen på uppmaning från organisationen, eller som svar på medarbetarnas önskan. Försöken med digital fika rann för det mesta ut i sanden. Att ta sin kaffekopp med till det egna skrivbordet för en digital fika, fyller inte det behov av social samvaro som många medarbetare menar att en fika på en gemensam fysisk plats gör. När dessutom alla möten är digitala, erbjuds inte heller den paus som behövs om också fikastunden sker digitalt. Samtidigt visar studien att distansarbete kan uppfylla många individuella behov, som möjligheten att få arbeta ostört och fokuserat på sina egna arbetsuppgifter eller att kunna göra privata ärenden under dagtid. Det individuella blir således alltmer framträdande, och få reflekterar över hur de egna behoven gynnar (eller missgynnar) organisationen.

Medarbetarna som vi har intervjuat upplever att möjligheterna till social samvaro med kollegorna blir färre. För att hantera isolering och ensamarbete valde de att upprätthålla kontakten med ett begränsat antal kollegor. På så sätt förstärks redan etablerade relationer till de närmaste kollegorna, medan relationerna till andra kollegor försvagas. Medarbetarna upplever också att tröskeln för att ta kontakt med kollegor som inte ingår i den närmaste kretsen har blivit högre. Sociala relationer mellan kollegor upprätthålls just genom att dela en fysisk miljö, en gemensam arbetsplats. Ofta möts kollegor oplanerat vid kaffeautomaten, i lunchrummet eller vid skrivaren. När denna möjlighet till spontana, fysiska möten försvinner, är det svårare att ta kontakt utan att ha en särskild anledning till det. I stället för att skapa spontana möten digitalt, skickar många därför först ett

"Måhända kommer arbetsgemenskapen att anta nya och väl så fungerande former när allt fler arbetar på distans."

meddelande för att höra om den andre har tid att prata om ett särskilt ärende. Vidare gör distansarbetet det enklare att välja bort kollegor som upplevs "jobbiga". Kollegor med kritiska åsikter eller obekväma ställningstaganden undviks. Samtidigt menar medarbetarna att de på så vis riskerar att gå miste om viktig återkoppling i sitt arbete. Kontakten med kollegorna blir alltså alltmer planerad och strategisk. Den anställde väljer själv vem hen vill ha kontakt med och vem hen undviker. Det är ofta individens preferenser som styr vem hen håller kontakt med, snarare än en bedöm-

ning av vilka kontakter som är gynnsamma för arbetsuppgifterna och en inkluderande gemenskap på arbetsplatsen. Färre kritiska kommentarer och invändningar, riskerar att inskränka möjligheterna till kreativa dialoger och att göra de gemensamma mötena mindre nyskapande.

Många av de vi intervjuat beskriver digitala möten som mer tidseffektiva än fysiska möten. Effektivitet handlar här om att alla respekterar mötestiden och loggar när mötet börjar, följer mötets dagordning och syfte, avbryter inte varandra och inte minst att mötena går snabbare. Samtidigt som de upplever en tidsvinst, leder denna strikta "effektivitet" till att något går förlorat. De digitala mötena tenderar att bli instrumentella och förändrar också samspelet mellan deltagarna. Eftersom deltagarna loggar in exakt vid utsatt mötestid, mister de också möjligheten att småprata med varandra innan mötet startar. På samma sätt försvinner möjligheten att utbyta information eller småprata med varandra i pauser eller när mötet avslutas. De digitala rummen erbjuder också möjligheten att lägga möten "kloss i kloss". Detta sparartid, men sker på bekostnad av den nödvändiga återhämtning som medarbetarna fick när mötena hölls på arbetsplatsen.

Vidare upplever medarbetarna att det är svårare att vara engagerad under mötena. De "kopplar ifrån" när diskussionerna handlar om frågor utan direkt betydelse för det egna arbetet. Att "mötesjobba", det vill säga att arbeta medan mötet pågår, upplevs vara vanligt. Det anses effektivt att låna tid från möten för att ägna sig åt andra uppgifter. Men, det som uppfattas som effektivt för den enskilde behöver nödvändigtvis inte vara det för kollektivet och organisationen. När färre engagerar sig i diskussionen, blir det också färre som bidrar till eller utvecklar det som ska avhandlas eller lösas. De sätt på vilka de intervjuade tar sig an de digitala mötena, visar att det finns ett begränsat intresse av att bidra till det kollektiva, vilket är själva syftet med gemensamma möten. Det handlar alltså inte om ett minskat engagemang för arbetet i sig, utan om minskat engagemang för det gemensamma arbetet.

Vi har i denna artikel diskuterat hur de kollegiala relationerna förändrades under

pandemins distansarbete. Genom att vara mer selektiva i sina kontakter, söka återkoppling från likasinnade eller undvika att bidra på digitala möten för att frigöra tid till det egna arbetet, prioriterar de medarbetare sina egna behov framför organisationens. Medarbetarnas sociala välbefinnande och professionella utveckling anses traditionellt vara beroende av en fungerande arbetsgemenskap och känslor av tillhörighet. Även om vi i denna artikel tar fasta på att arbetsgemenskap är något gott för medarbetaren och organisationen kan det givetvis ifrågasättas. Kanske är det så att arbetsgemenskap inte tillför så mycket i jämförelse med vad distansarbete kan innebära? Måhända kommer arbetsgemenskapen att anta nya och väl så fungerande former när allt fler arbetar på distans. I vilket fall är medvetenheten om att distansarbete premierar individuellt självförverkligande på bekostnad av kollektivt förverkligande viktig att ta med sig framöver. ■

LITTERATUR

[1] Statistikmyndigheten SCB (2021, 20 maj). Allt fler arbetar hemifrån. Tillgänglig via <https://www.scb.se/om-scb/>

[2] Tjänstemännens centralorganisation TCO (2021), Distans-revolutionen: Så påverkar förändringen arbetsliv och livspussel. Tillgänglig via <https://elefantmedia.b-cdn.net/tco/TCO-Distansarbete-Rapport.pdf>

[3] Cooper, C.D. & Kurland, N.B. (2002), Telecommuting, professional isolation, and employee development in public and private organizations. *Journal of Organizational Behaviour*, 23, s. 511–532.

REDAKTIONSRÅD

JOHAN ALVEHUS, docent i tjänstevetenskap. Hans forskning handlar främst om ledarskap och organisering av professionellt arbete.

MATS ALVESSON, professor i företagsekonomi vid Lunds universitet och även knuten till University of Queensland, Brisbane och Cass Business School, London.

NILS BRUNSSON, professor i företagsekonomi och verksam vid Uppsala universitet och Score. Han forskar bland annat om konkurrens, metaorganisationer och organisation utanför organisationer.

KARIN M. EKSTRÖM, professor i företagsekonomi med inriktning mot marknadsföring vid Högskolan i Borås.

ELIN FUNCK, universitetslektor & docent inom forskningsområdet ekonomistyrning.

MARIA GRAFSTRÖM, docent i företagsekonomi och verksam vid Score, Handelshögskolan i Stockholm och Stockholms universitet. Marias forskning handlar om medier och organisationer.

TOMMY JENSEN, professor i företagsekonomi och arbetar vid Stockholms universitet, Stockholm Business School. Tommy undervisar ekonomer i etik och hållbar utveckling.

ANNA JONSSON, docent i företagsekonomi vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet och forskare vid Score. Hon forskar om kunskap och lärande i organisationer och samhället.

FREDRIK NILSSON, professor i företagsekonomi vid Uppsala universitet. Hans forskning är inriktad på hur olika informationssystem utformas och används för att formulera och implementera strategier.

JOHAN SANDSTRÖM, professor och forskare inom ämnet redovisning och styrning. Verksam vid Luleå tekniska universitet.

MAGNUS SÖDERLUND, professor i marknadsföring, särskilt konsumentbeteende, och chef för Center for Consumer Marketing vid Handelshögskolan i Stockholm.

SAARA TAALAS, professor i företagsekonomi vid Linnéuniversitetet. Hon intresserat sig för betydelsen av hängivelse och fans i produktionsprocessen.

STEFAN TENGBLAD, professor i företagsekonomi vid Högskolan i Skövde och bedriver forskning om ledarskap och medarbetarskap i olika arbetslivssektorer.

ANNA THOMASSON, docent vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet. Hennes forskning handlar om styrning och ansvarsutkrävande i offentliga organisationer.

ULLA ERIKSSON-ZETTERQUIST, professor i företagsekonomi och föreståndare vid Gothenburg Research Institute, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

JACOB ÖSTBERG, professor i reklam och PR på företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet.

SKRIV I ORGANISATION OCH SAMHÄLLE

Organisation & Samhälle är en företagsekonomisk tidskrift som publicerar vetenskapliga artiklar inom företagsekonomins samtliga delområden. Tidskriftens ambition är att ge större plats åt en samhällsorienterad syn på företagsekonomi och vara ett livligt forum för idéutveckling och debatt. Traditionellt särskiljs företagsekonomiska praktiker från samhällets andra institutioner, men företag och andra organisationer påverkas och blir påverkade av det kringliggande samhället i allra högsta grad. Till exempel är samverkan mellan näringsliv, offentlig och idéburen sektor nödvändig för att lösa många hållbarhetsutmaningar.

Organisation & Samhälle har ett särskilt fokus på företagsekonomi i relation till sociala, kulturella och politiska aspekter av samhällsutvecklingen. Tidskriften välkomnar artiklar inom detta fokusområde, debattartiklar samt recensioner av svensk och internationell samhällsvetenskaplig litteratur.

Vi vill att fler skriver för oss. Skicka din artikel via vår webbsida eller hör av dig till oss i redaktionen, via mejl till redaktion@org-sam.se, så hittar vi en väg framåt.

Teman för kommande nummer finns på vår webbsida men även artiklar som behandlar andra ämnen välkomnas.

**ORGANISATION
& SAMHÄLLE**

ORG-SAM.SE

ORGANISATION & SAMHÄLLE

ORG_SAMHALLE